

Danmark, en nøgtern Europæer?

DANMARKS REAKTION PÅ BRIANDPLANEN OM EUROPAS FORENEDE STATER, 1929-31

AF

KAY LUNDGREEN-NIELSEN

Den gamle ide om en forening af Europa blev i mange lande med fornyet kraft drøftet efter Første Verdenskrigs frygtelige oplevelser.¹ Med den franske stats- og udenrigsminister Aristide Briands initiativ i Folkeforbundet ved taler i september 1929 forlod, i hvert fald for en tid, denne ide tankernes verden og blev genstand for praktiske drøftelser af ideens eventuelle udførelse. Udenrigsministre, diplomater, privatpersoner og pressen var i 1929-31 optaget af denne debat om Europas Forenede Stater.

Historikerne var i mange år efter 1945 vedrørende emnet udenrigspolitik i Europa mest optaget af 1930erne, som det direkte forspil til Anden Verdenskrig, og ikke af 1920erne. Dette har især været tilfældet i Danmark, hvor studiet af forspillet til den 9. april 1940 og især udforskningen af besættelsestiden har domineret forskningen. En række bøger har beskæftiget sig med eftervirkningerne af Den Første Verdenskrig, såsom genforeningen, forholdet til Sovjetunionen og den danske holdning til oprettelsen af Folkeforbundet. Derimod er slutningen af 1920erne blevet stærkt forsømt, og der findes således ingen undersøgelse af Danmarks reaktion på Briands udspil. De nyeste Danmarkshistorier

¹ Denne artikel er en udvidet og revideret version af mit bidrag til en konference i Genève, september 1991, om de 26 europæiske landes reaktion på Briands udspil. En konferencerapport vil blive offentliggjort. Jeg fik juli 1992 mulighed for at undersøge den franske gesandt i Danmarks overvejelser ved studier i det franske udenrigsministeriums arkiv.

nævner slet ikke episoden. I Ole Karup Pedersens disputats om P.Munch er der kun få linjer om sagen.²

Europaideer

Temaet om Europas Forenede Stater blev ikke diskuteret hedt i Danmark efter 1918. Selv efter Anden Verdenskrig var det ikke tanken om et forenet Europa, der optog ledende danske politikere mest. Troen på FN og på et nordisk samarbejde var derimod fremtrædende. En dybere debat om forholdet til Europa kom først efter oprettelsen af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab i 1958. Det er ikke tilfældigt at et nyere værk om Skandinavien og Europa har titlen, de modstræbende europæere.³

Den danske øjenlæge C. F. Heerfordt var i 1920'erne ret alene om at fremme en aktiv debat, både i Danmark og internationalt, om Skandinavien og et Forenet Europa. Utrætteligt opsøgte han danske og internationale politikere og meningsdannere for at fremme sine ideer. Mange af hans samtalepartnere gav ham megen ros. Han blev opfattet som hæderlig og som værende en idealist, men også som en person, hvis energi blev spildt på en sag, som der var ringe realpolitisk mulighed for at virkeliggøre.

Det lykkedes ham at få møder med mange indflydelsesrige personer, såsom med A. Briand, udenrigsminister 1925-32, R. Poincaré, statsminister 1922-24 og igen 1926-29, og Louis Loucheur, Arbejds- og Socialminister 1928-30, i Paris. Allerede i 1926 undersøgte den franske gesandt Claude-Louis Hermite i København (1924-33) Heerfordts baggrund. Udenrigsministeriets direktør (1923-32) grev E. Reventlow fortalte ham, at Heerfordt ikke repræsenterede nogen, medens grev Carl Moltke, diplomat og udenrigsminister 1924-26, fremhævede hans ærlige

² Se f.eks. Troels Fink, Da Sønderjylland blev delt 1918-1920. Aabenraa, 1978-79. 3 Bind.

Bent Jensen, Danmark og det russiske spørgsmål, 1917-1924. København, 1979.

Knud Larsen, Forsvar og Folkeforbund. Århus, 1976.

Red. Søren Mørch, Danmarks Historie, Tiden 1914-1945. København, 1988: Bind 7: Niels Finn Christiansen, Karl Christian Lammers, Henrik S. Nissen, se også oversigten over forskning og litteratur, s. 78-79.

Red. Olaf Olsen, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 13, 1925-1950. Tage Kaarsted: Krise og krig. København, 1991.

Ole Karup Pedersen, Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik. København, 1970, s. 264.

³ Toivo Miljan, *The Reluctant Europeans. The Attitudes of the Nordic Countries towards European Integration.* London, 1977.

Holger Villumsen, *Det danske Socialdemokratis Europapolitik 1945-1949.* Odense University Press, 1992.

og apostelagtige fremfærd. Hermite meddelte, at Heerfordt ikke havde nogle beundrere i Danmark. Et notat i det franske udenrigsministerium fra 14. november 1932 omtaler Heerfordts bestræbelser som rosværdige, men at hans forslag skal modtages med varmsomhed.

Den danske udenrigsledelses behandling af Heerfordt var mere håndfast. Det er tydeligt, at gesandt H. Zahle i Berlin behandlede hans henvendelser, bl.a. om introduktioner, venligt gennem årene, men derved pådrog han sig også vrede skrivelser i 1931 fra E. Reventlow. Denne kunne dels henvise til en udberetning fra 30. nov. 1926, hvori udenrigsministeriet fastslog, at Heerfordt ikke skulle have introduktioner til ledende officielle personligheder. Dels mente han ikke, at Heerfordt havde nogen bag sig i Danmark for sine initiativer. Han tvivlede også på doktorens virkelighedssans, omend han roste ham som værende en ærlig person, en idealist.⁴ Heerfordts ideer ses bl.a. i to brochurer fra 1924 og 1926.⁵

Den europæiske baggrund for Briands udspil var stormagtsmodsnængerne efter freden ved Versaillesstraktaten i 1919.⁶ Briands initiativ var et af mange forsøg fra fransk side siden 1918 på at løse det tyske problem. Sejren var nok vundet, og Tyskland var blevet svækket ved fredsslutningen, men Tysklands størrelse, dets økonomiske muligheder på læn-

⁴ En omtale af C. F. Heerfordt og hans arbejde ses hos Walter Lippens and Wilfried Loth, *Documents on the History of European Integration. Volume 3: 1945-1950*. Berlin, New York, 1988, ved Finn Laursen, *The Discussion on European Union in Denmark*, s. 566-571.

Alle henvisninger til det franske kildemateriale er til det franske udenrigsministeriums arkiv gruppe, Europe 1918-40, og til serierne Y Internationale eller til Z, Sous-série Danemark.

31.10.1926, Hermite til Briand, Y Int., bind 654/1.

29.4.1929, Roskilde.-C. F. Heerfordt til Briand, Y Int., bind 654/36-41. Om sit møde med Briand den 21. november 1928, og om sine møder med Poincaré og Loucheur i april 1929. – I samme bind ses flere breve fra ham til Briand og Poincaré.

14.11.1932, kopi af udenrigsministerielt notat, med redegørelse for Heerfordts virke gennem årene. – Y Int., bind 644/169.

8.12.1926, Zahle til professor van Eysingen (Leiden), om sit kendskab til Heerfordt.

Skrivelser fra H. Zahle til E. Reventlow om Heerfordt, 17.5.1930, 30.3.1931, 5.5.1931 og E. Reventlows stadig stærkere advarsler, 15.5.1931 og 30.10.1931, og også fra hans efterfølger som direktør Bernhoft, 24.1.1934 – alle kilder i UM 12H1.

Heerfordts henvendelser til Stauning vidnede om både dennes og Munchs skepsis, 30.12.1930 og 10.1.1931, P. Munchs arkiv, kasse 3.

⁵ C. F. Heerfordt, *Et Nyt Europa. Et middel og vej til samarbejde og politisk fred i vor verdensdel*. København, 1924, I.

C. F. Heerfordt, *Et Nyt Europa. Et skandinavisk forslag om snarlig oprettelse af De Europæiske Nationers Forenede Stater som led af Nationernes Forbund*, med et udkast til indhold og form for en sådan sammenslutning. København, 1926, II.

⁶ En oversigt over fredens problemer kan ses hos Alan Sharp, *The Versailles Settlement: Peacemaking in Paris*, New York, 1991.

En diskussion af følgerne i 1920'erne og 1930'erne ses hos P. M. H. Bell, *The Origins of the Second World War in Europe*, London and New York, 1986.

gere sigt og dets usvækkede politiske ambitioner bekymrede konstant de franske ledere. En forskellig fransk og engelsk vurdering af, hvordan man skulle forholde sig til tyske krav om revision af Versailles-traktaten, skabte yderligere uro. Det franske forsøg på at tvinge Tyskland ned i en konstant svag situation måtte opgives i 1923-24, og Briands forsøg på en mere forsonlig kurs, med øget tysk-fransk samarbejde, siden 1925 var en anden løsning på det samme problem. Udforskningen af tysk og fransk udenrigspolitik i anden halvdel af 1920'erne har længe beskæftiget sig med indholdet i denne forsoningspolitik, som udenrigsministrene Gustav Stresemann og Aristide Briand kom til at personificere. Der skal ikke her tages stilling til denne debat, men det skal blot konstateres, at forestillingen om et Forenet Europa spillede en stor rolle hos begge som et middel til at overkomme modsætningerne, der fortsatte efter 1919 freden.⁷

Debatten i Europa i 1920'erne om et Forenet Europa har længe optaget forskningen. Et hurtigt rids af de europæiske bestræbelser for et Forenet Europa ses bl.a. hos W. Loth. Han omtaler den østrigsk-japanske greve, Richard Coudenhove-Kalergi virke.⁸ Denne skrev i 1923 et manende og fængende programskrift »Pan-Europa«. Baggrunden var opsplitningen af Europa i endnu flere lande efter Den Første Verdenskrig, og dermed også flere toldgrænser, og den voksende trussel fra den økonomiske stormagt USA og den militære trussel fra den nye Sovjetstat. Som værn mod disse trusler ønskede han fri handel mellem de europæiske lande og en europæisk forbundsstat med to kamre i et fælles parlament. Dette Europa var et kontinentalt Europa, for det var uden England, der dengang var centrum i et stort engelsk imperium, det var uden Rusland, uanset om det var rødt eller hvidt, og det var uden det moderne Tyrkiet, som Kemal Atatürk netop skulle igang med at opbygge efter det ottomanske riges sammenbrud efter 1918 nederlaget.⁹

Coudenhove-Kalergi blev både i 1920'erne, og iøvrigt igen efter 1945, en af hovedskikkelserne i Europa, i bestræbelserne på at fremme Europas enhed efter den ødelæggende krig. I oktober 1926 blev der i Wien afholdt en Pan-Europa kongres med over 2000 europæiske politikere og meningsdannere som deltagere. Coudenhove-Kalergi forstod at få kendte politi-

⁷ Af internationale værker kan nævnes, Jon Jacobson, *Locarno Diplomacy: Germany and the West, 1925-1929*, 1972, der på trods af titlen handler nok så meget om engelske og franske vurderinger, samt Peter Krüger, *Die Aussenpolitik der Republik von Weimar, Darmstadt*, 1985. Den brede baggrund for Briands udspil skildres hos Franz Knipping, *Deutschland, Frankreich und das Ende der Locarno-Ära 1928-1931*. München, 1987.

⁸ Wilfried Loth, *Der Weg nach Europa*, Göttingen, 1990.

⁹ Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*. Wien, 1923.

kere med i denne bevægelse. I 1927 blev A. Briand æresformand for hele bevægelsen, og fremstående franske politikere som Léon Blum og Louis Loucheur var fra 1927 i præsidiets for bevægelsens franske sektion. Såvel de tyske som de engelske overvejelser om Briands udspil er behandlet i den internationale litteratur, og også Coudenhove-Kalergis virke har været undersøgt. Konferencen i Genève i 1991 frembragte en række nye bidrag til de 27 landes motiver og reaktioner.¹⁰

Den generelle baggrund for holdninger i dansk udenrigspolitik efter november 1918 er velkendt. Den uventede generhvervelse af Nordslesvig, takket være den allierede sejr, skulle gerne fastholdes, men uden at vække det nye Weimar Tysklands uvilje. En samtidig svækkelse af de tidligere stormagter i Østersøen, Tyskland og Sovjetunionen (Rusland), betød en midlertidig lettelse for Danmarks udenrigspolitiske situation. Medlemskab af Folkeforbundet var nyt i forhold til neutralitetspolitikken før 1914, men Danmark søgte klart at begrænse sine forpligtelser over for Folkeforbundet, f.eks. over for pligten til at udføre sanktioner (paragraf 16). Valget i april 1929 førte en ny regering af socialdemokrater og radikale til magten, under statsminister Th. Stauning og udenrigsminister P. Munch. Valgets hovedtema var forsvarspolitik, og den nye regerings erklærede udenrigspolitiske hovedmål var at virke for nedrustning. Også i England var venstrefløjens, med Labour, netop kommet til magten i august 1929, med MacDonald som statsminister og A. Henderson som udenrigsminister. Sommerens forhandlinger i Haag om en allieret tidligere Rhinlandsrømning (nemlig allerede i 1930) var ikke mindst et resultat af den nye engelske regerings forsoningsivrige politik over for Tyskland. Henderson truede Frankrig med hurtig og ensidig engelsk rømning af Rhinlandet inden december 1929 og ville aktivt fremme nedrustningssagen. Dette fremkaldte august 1929 et spændt engelsk-fransk forhold.¹¹ Den nye danske regering så landets sikkerhed bedst garanteret, hvis stormagterne begyndte at nedruste. Dette gik stik

¹⁰ Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, 1950, no 1, Karl Dietrich Erdmann, Der Europaplan Briands im Licht der Englischen Akten, s. 16-32.

European Studies Review, 10, 1980, Robert W.D. Boyce, Britain's first 'No' to Europe. Britain and the Briand Plan, 1929-30, s. 17-45.

Historische Zeitschrift, 203, 1966, Walter Lipgens, Europäische Einigungsidee 1923-1930 und Briands Europaplan im Urteil der Deutschen Akten, s. 46-89, og s. 316-363.

P.M. R. Stirk (ed.), European Unity in Context: The Inter-War Period, London, 1989.

Carl H. Pegg, Evolution of the European Idea, 1914-1932, Chapel Hill and London, 1983.

Det fremgik af konferencen i Genève september 1991, at Pan-Europa bevægelsens arkiv delvis ligger i Moskva. Se herom nu også, Central European History, 1992, no 4, s. 432, 434, om de af russerne erobrede tyske arkiver.

¹¹ Jacobson, 1972, s. 279-286, 316-17, 329-30.

imod den franske holdning, der var, at sikkerhed og politiske aftaler måtte gå forud for en eventuel nedrustning, ikke omvendt.¹²

Danmark stod efter 1920 i den situation, at det med sin gevinst efter de allieredes sejr, men uden selv at have deltaget i krigen, på en måde havde fælles interesser med status quo magter som Frankrig, Polen og Tjekkoslovakiet. På den anden side var den danske ledelse, i erkendelse af Danmark som småstat, en erfaring, der sad politikerne dybt i sindet siden nederlaget i 1864, ikke villig til unødigt at blive involveret i stormagternes modsætninger og heller ikke til overalt at forhindre revisioner. Folkeforbundet skulle være et redskab til forsoning, ikke – som i starten – et forbund af sejrherre. Tyskland skulle via Folkeforbundet opnå rimelige indrømmelser og blive et normalt medlem af staternes familie.¹³

Den internationale forskning har, naturligt nok, heller ikke beskæftiget sig med den danske reaktion. Men Walter Lipgens har i sin ovennævnte artikel en kort bemærkning om den skandinaviske presses overraskende og positive reaktion. Hans kilder var imidlertid alene indberetninger fra de tyske legationer i Skandinavien.¹⁴

P. Munch og den danske regering ville bestemt have været glad, hvis opfattelsen i de europæiske lande af det danske svar var så positiv. Kaster man et nærmere blik på en væsentlig del af den danske presse og ikke mindst på regeringens og embedsmændenes interne overvejelser får man et noget andet billede af den danske holdning end denne overfladiske beskrivelse.

Før Briand sommeren 1929 offentligt begyndte at tale om ideen om et Forenet Europa havde der ikke, som i andre lande, været megen debat i Danmark herom. Breve mellem P. Munch og Herluf Zahle i Berlin, fra begyndelsen af 1930 viser, at selv på det tidspunkt var det ikke lykkedes for den energiske grev Coudenhove-Kalergi at danne en lokal dansk komité til støtte for sin paneuropæiske bevægelse. Den officielle danske reaktion var typisk kølig. P. Munch ville ikke selv indgå i paneuropaunionens æreskomite, som greven havde foreslået det, men tillod Zahle at gøre det. P. Munchs brev til Zahle af 10. februar 1930 viser hans afvisende holdning. Han nævnte, at grevens plan udelukkede England og Rusland. Han kendte ham ikke selv, men efter hvad han hørte »må jeg tro, at der ikke er meget ved ham. Jeg vil derfor gerne selv blive udenfor hans komité«. Efteråret 1929 skulle P. Munch endog have bedt diplomaten grev Carl Moltke, nu i Schweiz som medlem af den danske delegation

¹² Maurice Vaïsse: Sécurité d'abord. La politique française en matière de désarmement, 9. dec. 1930-17. avril 1934. Paris, 1981.

¹³ Knud Larsen, s. 183-260.

¹⁴ Historische Zeitschrift, 1966, s. 325.

ved Folkeforbundet, om at forhindre, at den østrigske greve kom som foredragsholder til København.¹⁵ Den normale reaktion på den flittige østrigske greves henvendelser var at arkivere dem.¹⁶

Før A. Briands taler i Genève september 1929, havde han vagt nævnt de samme ideer i det franske parlament i juli 1929. Både den danske gesandt i Paris og den danske presse kommenterede disse franske udsagn, men de gav ikke anledning til en egentlig debat i Danmark herom.¹⁷ Politikens reportage fra Paris den 12. juli nævnte den stadig mere pågående amerikanske konkurrence i forbindelse med Briands og Edouard Herriots (fransk venstrepolitiker, Radikal Socialistiske Parti, statsminister 1924-25) ideer. P. Munch afgav en erklæring til Politiken samme dag, og allerede på dette tidlige tidspunkt rejste P. Munch nogle fundamentale spørgsmål. Hvad med Ruslands og Englands deltagelse? Hertil sagde han: »Men det er klart, at et forenet Europa uden England og Rusland på forhånd vil være håbløst«. Munchs håb var, at forhandlinger om et Europa ville ende med økonomisk samarbejde og lavere told. Han henviste til Louis Loucheurs arbejde herfor. Han betonedede, at Folkeforbundet ikke måtte skades. Og nogles ideer om en virkelig forbundsstat, med fælles regering og fælles rigsdag fandt Munch, med de store kulturelle, sociale og politiske forskelle i Europa, ville være overordentlig vanskeligt.

P. Munchs udredninger interesserede den franske gesandt Hermite. Denne var tydeligvis især foruroliget over eventuelle danske nedrustningsforslag ved den næste samling i Genève. Og han nævnte den konservative danske presses stadige kritik af P. Munchs syn på forsvaret. Ved en samtale i juni 1929 havde Hermite ret nærgående udfrittet P. Munch om dennes syn på neutralitet og den militære sikring heraf. Hermite gav tydeligvis ikke meget for P. Munchs tro på voldgift og nedrustning som den bedste sikring af Danmark. Den franske gesandt

¹⁵ 6.2.1930, R. N. Coudenhove-Kalergi til H. Zahle. – UM (Udenrigsministeriets arkiv), gesandtskabet i Berlin, 12 H 1; H. Zahle til P. Munch, breve 30.1. og 12.2.1930, UM 5E34a; 8.2.1930, H. Zahle til P. Munch, UM 12 H 1, og 10.2.1930, P. Munch til H. Zahle, 12 H 1. Samt beretning om hans og P. Munchs holdning til Coudenhove-Kalergi i brevet, 24.5.1930, Bern. – Grev Moltke, til grev E. Reventlow. UM 5E34a.

Om Carl Moltke, se Knud Larsen: Den disciplinerede udenrigsminister, i Nær og Fjern. Samspillet mellem indre og ydre politik. København, 1980, s. 255-279.

¹⁶ Se udenrigsministeriets resumé om forholdet til grevens paneuropæiske union, 6.1.1934, Referat, UM 5E34a.

¹⁷ Presseattaché, Helge Wamberg, Paris, sendte udsklip fra den franske presse til udenrigsministeriet(UM), 11. og 17.7.1929, UM 5E34a. – 23.7. og 2.8.1929, gesandt H. A. Bernhoft (Paris) til P. Munch. UM 5E34a, om Briands ret vage ideer. – Danske aviser citerede den 12.7.1929 artikler fra den franske presse, Social-Demokraten, Politiken, Morgenbladet.

frygtede, at Tyskland og Sovjet kunne udnytte danske nedrustningsforslag. P. Munch søgte at berolige ham med, at den nye regering ved det kommende møde i Genève ikke ville komme med æventyragtige udspil, men være forsigtig.¹⁸ Munch søgte til gengæld at få nærmere detaljer af Hermite om Briands Europatanker ved en samtale den 17. juli.¹⁹

Nationaltidende, aften, havde den 15. juli en for dansk presse sjældent udførlig artikel om drømmene om Paneuropa gennem tiderne, fra Sully til grev Coudenhove-Kalergi. Den blev også bemærket af den franske gesandt.

Briands bemærkninger om sit Europasyn ved Folkeforbundets møde i Genève den 5. september 1929 kom således ikke helt uventet for den danske offentlighed eller for udenrigsministeriet. Dagen før talte Stauning, endog på fransk, og hans fremtræden blev rost af et bredt udsnit af den danske presse. Derimod var der som venteligt megen uenighed om hans tales kernepunkt, nemlig forslaget om dansk nedrustning. Det var netop dette forslag, som den franske gesandt havde frygtet. Stauning hentydede i sin tale til de vage Briand ideer om mere europæisk samarbejde, og på typisk dansk vis betonedede han for det meste behovet for økonomisk samarbejde.²⁰

I sin tale til Folkeforbundets Forsamling den 5. september 1929 henviste Briand til den propaganda, der i flere år var foregået for ideen, og som han også selv havde deltaget i. Han var ikke blind over for ideens vanskelige sider, og derfor ville han gå forsigtigt frem. Folkeforbundet fandt han var en god ramme til at stille et forslag i, fordi det virkede for forsoning og opmuntrede til regionale forbund. Han mente, at der mellem geografiske grupperinger, som folkene i Europa, skulle være »et slags føderalt bånd«. De skulle kunne mødes og kunne enes om fælles beslutninger, være solidariske. Han tænkte primært på et økonomisk forbund, der dog også politisk og socialt kunne gøre nytte, dog uden at påvirke nogen nations suverænitet.²¹

Briands tale den 5. september og hans yderligere udsagn ved en frokost på Hôtel des Bergues, Genève, for udenrigsministre og andre repræsentanter for de 27 stater den 9. september blev beskrevet både i den danske

¹⁸ 7.6.1929, telegram fra Hermite til Briand, serien Z, Sous-série, Danemark, bind 24/200-206. Og 12.7.1929. Hermite til Briand, serien Y Internationale, bind 639. Munchs udtalelse til Politiken vedlægges i oversættelse.

¹⁹ 17.7.1929, Hermite til Briand, Y Int., bind 639. Han vedlagde en oversættelse af Nationaltidendes store artikel om Europaideerne gennem tiderne.

²⁰ 4.9.1929. Staunings tale, manuskript. – P. Munchs arkiv, kasse 59.

²¹ Documents on British Foreign Policy. 1919-1939. (Ed. E. L. Woodward og Rohan Butler). Second Series, Volume I, London, 1947, s. 312-313.

presse og i udenrigsministeriets interne referater. Den danske delegation ved Folkeforbundet bestod for det meste af politikere og af nogle embedsmænd. De var alle under fast kontrol af regeringen, d.v.s. af P. Munch, der ofte personligt tog til Genève. Når han ikke var til stede, blev delegationen ledet af grev Carl Moltke. Fast repræsentant ved Folkeforbundet var William Borberg. P. Munchs beskrivelse af Briands tale er meget kort og uden kommentarer i hans ellers omfangsrige erindringer. Derimod er hans beskrivelse af problemet om nedrustning meget detaljeret og viser klart hans brændende interesse for denne sag.²²

Lige før Briands tale fik greverne Moltke og E. Reventlow uformelle informationer fra Folkeforbundets chef for pressesekretariatet, Pierre Comert, om den internationale politiske situation. Comert talte åbent til danskerne om den engelsk-franske uenighed efter Haag konferencen sommeren 1929. Comert vidste fra Paris, at Briand ikke havde nogen præcis plan om Europas Forenede Stater. Briand ønskede at skabe en god atmosfære til de fortsatte drøftelser. Sandsynligvis blev P. Munch orienteret om Comerts opfattelser.²³

P. Munch fik som de øvrige europæiske udenrigsministre i Folkeforbundet en invitation til en frokost i Hôtel des Bergues, der iøvrigt var den danske delegations bopæl. P. Munch benyttede den franske invitation som notatpapir, da han med blyant og mange forkortelser, formentlig under frokosten, noterede sine hovedindtryk af Briands tale ned. Briands tale er velkendt fra andre kilder, men P. Munchs notater er interessante, fordi de viser, hvad der interesserede ham mest, og det var de kritiske kommentarer fra den nye engelske udenrigsminister A. Henderson.²⁴

Ifølge P. Munchs senere mere detaljerede referat spurgte han efter talerne privat Briand, om han også ville henvende sig til Rusland. Briands svar var et ja, men senere. Til en lille gruppe af deltagerne, der bl. a. omfattede den norske statsminister J. L. Mowinckel, skulle Briand have sagt, at det var et af hans mål at vise masserne, at Sovjetunionen ikke var den eneste stat, der var istand til at danne en føderation af stater, og som kunne udføre et samarbejde uden for disse stater.²⁵

P. Munchs lange referat er vigtigt, fordi det viser hans store interesse for, at Rusland skulle deltage, selvom Rusland ikke var medlem af Folkeforbundet. Derimod viser det ikke, hvorfor Munch var så interes-

²² P. Munch, *Erindringer, 1924-1933. Afrustningsforhandlinger og Verdenskrise*. København, 1964, s. 171.

²³ Kopi af grev Moltkes dagbog, 30.8.1929. – P. Munch arkivet, kasse 59.

²⁴ 9.9.1929, P. Munchs håndskrevne notater på den franske invitation. – P. Munch arkiv, kasse 59. Senere blev en mere udførlig version maskinskrevet i UM, se UM 5E34a.

²⁵ 11.9.1929, P. Munchs referat af 9.9. mødet, kopi. – UM 5E34a.

seret heri. Munch har selvfølgelig ingen ideologisk interesse haft i at fremme Sovjetstyrets sag. Han vidste også, at en række stater, bl.a. Frankrig, ikke brød sig om at blande Sovjet ind i europæiske anliggender. Alligevel var det et konstant ønske hos ham, og det blev da også gentaget i et møde med gesandt Hermite den 25. september 1929, ganske vist som en personlig bemærkning, men P. Munch var ikke en mand, der strøede om sig med skødesløse bemærkninger.²⁶

Var Munchs ønske om at inddrage Rusland egentlig for på den måde at vanskeliggøre hele ideen? Eller var det med viden om, at Tyskland – som det skulle vise sig i 1930 – også stillede klare krav om Ruslands deltagelse? Eller var det en indsigt i, at Danmark havde en økonomisk interesse i at medvirke til genopbygningen af Rusland, således som senere og interne udsagn fra Munch pegede på? Sandsynligvis så Munch også et interessefællesskab med Sovjet i forholdet til nedrustning, der var et hovedanliggende for ham, selv om han godt var klar over, at det ikke ville være opportunt at lægge danske nedrustningsforslag for tæt op af sovjetiske ideer herom.²⁷

De første udspil fra Briand i september 1929 fremprovokerede ikke dybere overvejelser i det danske udenrigsministerium. Danskere ventede tydeligt nok på det franske memorandum, der skulle gives til de 26 inviterede stater inden den 17. maj 1930. De danske legationer, ikke mindst den i Paris, holdt udenrigsministeriet orienteret om udviklingen. Som tidligere omtalt forholdt P. Munch og udenrigsministeriet sig køligt over for grev Coudenhove-Kalergis forslag om en dansk komité for Pan-Europa, og indberetninger om dannelsen af lignende komiteer i Norge og Finland gjorde ikke noget indtryk på Munch.²⁸ Informationer fra H. Zahle i Berlin, der blev opsøgt af greven, bevægede ikke Munch til at støtte ham. Informationer fra gesandtskabet i Paris viste, at Briand ikke havde til hensigt at gentage erfaringen med det tyske toldforbund (Zollverein) fra det 19. århundrede, men ønskede at holde nationerne i live, hvor små de end var. Og E. Herriot, støttet af Briand, udtalte klart,

²⁶ 25.9.1929, modtagelse af gesandter, referat. UM 5E34a.

²⁷ 13.1.1930, Moskva. – Gesandt P. Schou til P. Munch. – P. Munch arkiv, kasse 54, referat af samtale med udenrigsminister Litvinof, herunder også om P. Munchs høje vurdering af Sovjet som økonomisk partner. – 11.12.1931, P. Munchs udsagn ved møde med politikere, officerer og embedsmænd om nedrustningskonferencen. – P. Munch arkiv, kasse 60.-29. 1. 1931. Møde i Udenrigspolitisk Nævn, UM 3E92, Munchs udsagn om Sovjet som økonomisk betydningsfuld.

²⁸ 25.1.1930, Oslo.-Danske legation i Norge til P. Munch, og 15.5.1930, notat ved grev E. Reventlow, begge aktstykker i UM5E34a.

at hensigten hverken var at skabe et Schweiz, et USA eller en forening som den, der var sket i Italien.²⁹

Danmark var en lille stat, med en stor udenrigshandel, og det så derfor med bekymring på den voksende tendens til at rejse toldmure og oprette handelsskranker. Det havde således en klar interesse i et internationalt økonomisk samarbejde. Men Danmark var også nabo til Tyskland og ville ikke gå ind i et politisk samarbejde, ud fra et status quo syn, om de europæiske grænser generelt, selv om Danmark gerne så den dansk-tyske grænse bevaret. Det er derfor interessant at iagttage, at Tjekkoslavakiets udenrigsminister E. Benes, der ligeledes repræsenterede en mindre stat og også var nabo til Tyskland, drog den modsatte konklusion. I en samtale med den franske gesandt i Prag skulle han have udtalt sig for det gradvise og langsomme økonomisk samarbejde i Europa, idet han dog klart betonedde, at det ikke var nok. Der måtte på samme tid også et politisk samarbejde til, for ellers ville gamle tyske planer om Anschluss, d.v.s. den også af det østrigske parlament siden 1918 ønskede tilslutning af Østrig, og om Mitteleuropa blive realiseret, og dermed ville en tysk dominans over Europa finde sted.³⁰

Briands første udspil i september 1929 blev dækket af den danske presse. Men både da og senere var det karakteristisk, at forslaget om et Forenet Europa ikke fremkaldte lange og ophedede debatter i den danske presse. Holdningen hos fire vigtige aviser er her blevet undersøgt, nemlig hos Politiken, Social-Demokraten, Berlingske Tidende, morgen, og hos Nationaltidende, morgen og aften. Visse presseudklip i udenrigsministeriets samlinger kan give en ide om den knappe debat om dette tema i andre aviser.

Der var ingen debat mellem disse fire aviser om Briands ideer i september 1929, men derimod en hidsig diskussion om Staunings udsagn om nedrustning. Dette svarede til et gammelt mønster i dansk politik. Den mest ukritiske og begejstrede accept af Briands ide sås i Staunings udtalelser og i Social-Demokraten. Europæiske demokratiske socialister stemte allerede på Bern Konferencen i 1919 enstemmigt for en forening af folkene, og SPD i Tyskland, som de danske socialdemokrater så meget op

²⁹ Zahles breve, og P. Munchs svar, se note 15-16. 10.1929, og 7.1.1930. – Rapporter fra den danske legation i Paris, begge i UM 5E34a, med referater fra franske aviser og fra debatten i det franske parlament den 26.12.1929. Et brev af 12.5.1930 fra R. N. Coudenhove-Kalergi til P. Munch, UM 5E34a, forblev ubesvaret.

³⁰ 5.10.1929, Prag. – Gesandt F. Charles-Roux til Briand, Y Int., bind 639. Referat af samtale med E. Benes.

til, stemte ved partimødet i Heidelberg i 1925 for en resolution, der gik ind for at opbygge Europas Forenede Stater.³¹

De danske socialdemokrater havde nære forbindelser med SPD og følte sig klart som en del af en international, socialistisk gruppe. Det er derfor ikke sært, at Social-Demokraten var meget tilfreds med Folkeforbunds-mødet i Genève september 1929. De roste Staunings fremtræden i Genève i høje toner, og vurderingen af Briands ide var meget positiv. Det var avisens håb, at den ide ville fremme nedrustningssagen og den fransk-tyske forsoning. Tonen i artiklerne fra avisens korrespondent i Genève, Oscar Jørgensen, var meget positiv om Folkeforbundets almindelige arbejde. Det var vigtigt og seriøst arbejde, der blev gjort dér. Folkeforbundets Forsamling blev kaldt Verdensparlamentet. Avisen havde endog en tegner med i Genève til at lave portrætter af de store statsmænd. Derimod blev formodede modstandere af en forestående forsoning, såsom den polske udenrigsminister August Zaleski og den tjekkoslovakiske, Ed. Benes, kritiseret. Avisen var meget glad for den nye Labour regering i England, og især fordi den ønskede at fremme nedrustningen og mindske spændingerne med Tyskland. På en noget pudsigt måde overvurderede avisens betydningen af Staunings og undervisningsminister F.J. Borgbjergs tilsynekomst i Folkeforbundsforbundets sal.

En leder af 11. september 1929 støttede klart ideen om nødvendigheden af et andet Europa, skønt vejen til målet ville blive lang. Europa var blevet ødelagt af krigen og måske også af freden. Samarbejde, især på det økonomiske område, var den eneste løsning. Lederen sluttede med en lovprisning af verdensfornuften og internationalismen. Denne leder var et typisk eksempel på Social-Demokraternes håb, optimisme og tro på fornuften.³²

Social-Demokraten følte klart, at der var et fælles mål for danske og engelske socialister til fremme af demokrati, og det skulle ske ved effektivt og seriøst arbejde i Folkeforbundet.³³ I denne forbindelse må man huske på, at demokratiet, der formelt havde sejret i så mange lande efter 1918, allerede i 1929 var truet i Europa. Demokratiernes flerpartisystemer var udsat for hårde angreb siden 1917 i Sovjetunionen, fra 1922 i fascistens Italien, fra 1923 i general Primo de Riveras Spanien, fra 1926 i marskal J. Pilsudskis Polen og fra januar 1929 ved et kongeligt diktatur i

³¹ Historische Zeitschrift, 1966, W. Lipgens, s. 50, 71.

³² Social-Demokraten, 12.7.1929; September, 1, 2, 3, 5, 6, 8, 10, 11. Samtale med Stauning efter hans ankomst til Danmark, 13.9.1929.

³³ Social-Demokraten, ledere 16.9. og 20.9.1929. Samtale med F.J. Borgbjerg efter hans ankomst til Danmark, 23.9.1929. Han betonedede også muligheden for at afslutte den økonomiske krig i Europa.

Jugoslavien. Over for disse truende skyer brugte socialdemokrater et billedsprog om Folkeforbundet, der hentede inspiration fra den klare luft omkring Genève. De konservative og mere pessimistiske aviser brugte andre billeder om bjergene ved Genève.³⁴

Beskrivelserne af Folkeforbundets arbejde var mere kølige og nøgterne i Politiken. Briands ide blev modtaget venligt, men i ledere og i artikler fra Genève dominerede tvivl og skepsis, om det var muligt at virkeliggøre ideen. Der var håb om, at internationalt samarbejde og fornuften ville råde, men der var også viden om de hårde realiteter bag stormagtskonflikterne i Europa. Politiken skrev ikke meget om selve Briands ide, men fremhævede især de træk, der interesserede Det Radikale Venstre, såsom Folkeforbundets arbejde for nedrustning, Briands løfte om at acceptere en klausul om tvungen voldgift og håbet om økonomisk nedrustning, d.v.s. nedbrydning af handelsforhindringer. Avisen var således mest interesseret i konkrete, praktiske følger af et bedre samarbejde i Europa, og især hvis Briand ideen fremmede længe nærede radikale synspunkter. Skønt Politiken så positivt på arbejdet i Genève og betonedes dets opdragende indvirkning på ungdommen og Folkeforbundets betydning for at skabe en ny måde at tænke politisk på, så var der også alvorlig tvivl, om de store forhåbninger kunne realiseres. Beskrivelserne af den ideelle politik blev blandet med mindre optimistiske beretninger om nogle af stormagternes forbeholdne reaktioner på Briands ide.

Korrespondenten i Genève og en række ledere bemærkede hurtigt den engelske tavshed og de engelske forbehold over for Briands udspil. Vagheden i Briands udspil blev netop tilskrevet fransk viden om det engelske syn. England var ikke alene en europæisk magt, men en verdensmagt med ikke-europæiske interesser, og derfor kunne England ikke gå ind i en speciel konføderation af europæiske stater. Avisen noterede sig også tvivlen i Tyskland om de virkelige hensigter bag Briands ide, og også en kritisk modtagelse i USA blev bemærket.³⁵

Da P.Munch kom tilbage til Danmark, gav han et interview til Politiken. Det er bemærkelsesværdigt, at han talte længe om nedrustning, voldgift og et dansk forslag om at fjerne nationalistiske tendenser fra skolebøgerne, men kun havde få ord tilovers for Briand ideen. Han betegnede her den økonomiske nedrustning som kernen i Briands plan. En månedlig oversigt ved Edvard Brandes om det politiske liv i

³⁴ Social-Demokraten, 1.9.1929, artikel om arbejdet i Genève ved Jørgen Rakos, og Borgbjerg om arbejdet, 23.9.1929.

³⁵ Politiken, 5, 6, 7, 9, 11.9.1929.

september havde meget om møderne i Genève, men intet om Briands ide.³⁶

Politiken søgte at præsentere Briands ide og bestræbelserne for nedrustning som to sider af samme sag. På den anden side vidste Politiken, at netop Frankrig var den store forhindring for at få den meget ønskede nedrustning. Briand blev lovprist som en fremragende taler, men kritiseret for det ofte tynde indhold i hans taler – således som det nu også sås med ideen om Europas Forenede Stater.³⁷

Berlingske Tidende, morgen, var endnu mere reserveret end Politiken i sin reaktion. Generelt var avisen negativ i sin holdning til arbejdet ved Folkeforbundet. Skuffelsen over 10 års internationale møder og de få resultater heraf sås i lederne, i reportagerne og især i karikaturerne fra Genève. Udtryk som den endeløse ordstrøm og skønsnakkeriet fra Genève var hyppige. Avisen foretog ikke selv en detaljeret analyse af Briands udspil, men beretningerne om Briands og G. Stresemanns taler og retorik, som blev sendt i Danmarks Radio, var ikke positive. Især hånedes avisen Briands retorik, der blev anset for at være typisk for de hule taler fra Genève. Bortset fra dette så blev avisens reportager om Genève mødet september 1929 domineret af indenrigspolitisk polemik vedrørende Staunings og andre socialdemokraters adfærd, især vedrørende nedrustningsforslaget. En leder den 7. september hånedes socialdemokraterne for deres formodede, vanlige optimisme om udviklingen i Tyskland.³⁸

Den skeptiske opfattelse sås også i en karikatur, der viste småstater som Danmark, Norge og Sverige siddende som små mænd på støvlerne af de store statsmænd i Europa. Overskriften lød: Europas Forenede Stater, og teksten var således: »For os små bliver der vel ingen forandringer? – Nej, vi må nok beholde vor plads ved sålen«. Ordlyden taler for sig selv, og datidens læsere huskede nok dertil kejser Wilhelm II's ord om en plads i solen!³⁹

Lederen den 15. september var helt tydelig i sin tvivl om realpolitikken bag de venlige og smukke ord fra Genève. Realpolitikken blev kaldt sagens kerne, og de kendte stormagtsmodsigelser mellem revisionist stater og status quo stater i forhold til fredsslutningerne efter 1919 blev klart beskrevet. Den almene debat i Folkeforbundets Forsamling blev dadlet for at skjule de virkelige interesser bag de fine taler. Polens tavshed

³⁶ 24.9.1929, Samtale med P. Munch. 30.9.1929, artikel af Edv. Brandes.

³⁷ Politiken, 9. 9 og 11.9.1929, om Briandideen og nedrustningen som det samme. 6.9.1929, om taleren Briand. 22.9.1929, om de latinske lande og oprustningen.

³⁸ Berlingske Tidende, morgen, 1, 4, 15, 16, 18.9.1929.

³⁹ Berlingske Tidende, morgen, 22.9.1929.

i debatten blev tolket som et tegn på den polske utilfredshed med udviklingen siden den fremskyndede rømning af Rhinlandsområdet – iøvrigt en rigtig tolkning.⁴⁰

En undtagelse fra disse ret pessimistiske synspunkter om forhandlingerne i Genève var en artikel af den danske chargé d'affaires ad interim i Bern, Gustav Rasmussen. For det første var hans artikel et sjældent eksempel i den danske presse på en artikel, der behandlede problemet om en europæisk union i en større historisk sammenhæng. For det andet var artiklen interessant, fordi tonen i den var positiv over for Briands ide. Som det senere vil blive vist, holdt Gustav Rasmussen fast i dette positive syn i den interne debat mellem diplomater og udenrigsministeriet. Men fra sin ydmyge post i Schweiz kunne han selvfølgelig ikke påvirke dansk udenrigspolitik, der lå i P. Munchs faste hænder.

Gustav Rasmussens artikel i Berlingske Tidende, morgen, den 1. oktober 1929 gav den historiske baggrund for den europæiske ide fra middelalderen til nutiden. Han roste Briands tale, både for dens forsigtighed og dens fasthed. Han roste også grev Coudenhove-Kalergis arbejde i 1920erne, skønt han også bemærkede den almindelige ligegyldighed med dennes virke. Han mindede læserne om, at Briand i 1927 blev æresformand i den private organisation, den paneuropæiske union. Gustav Rasmussen bemærkede med rette med nogen overraskelse modsætningen i, at Briand både ønskede et føderalt bånd, og at man samtidig ikke skulle røre ved staternes suverænitet. Han antog, at Briand ikke ville skræmme nogen. Han så ideernes vaghed, også ved frokost talen den 9. september, som en udvej for ikke at blokere for en videre, mere detaljeret debat fra starten. Han mente, at USA gerne ville have et Forenet Europa, fordi det ville være lettere for USA at have med et marked i Europa at gøre. Eet marked ville være nemmere end 27 stater, der var i strid med hinanden, med hver deres toldsatser, hver deres valuta og kun forenet af deres fattigdom. Gustav Rasmussen bemærkede den engelske modstand mod hele ideen. Måske ville England foretrække at stå uden for et fremtidigt Pan Europa, således at grev Coudenhove-Kalergis visioner kunne blive til virkelighed, og så ville verden være opdelt i 5 naturlige hovedgrupper, Paneuropa, Rusland-Sibirien, England og dets imperium, Panamerika, og Kina-Japan.

Gustav Rasmussen – og det var et særsyn i den danske debat – gik derefter nøje ind på de mange fordele ved en føderation af det kontinentale Europa, d.v.s. uden England. Han så herved en mulighed for at undgå

⁴⁰ Piotr Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances 1926-1936: French-Czechoslovak-Polish relations from Locarno to the remilitarization of the Rhineland*. Princeton Univ. Press, 1988, s. 168-171.

en opdeling af Europa i to grupper, der truede freden (revisionister, status quo lande), og også en mulighed for at inddæmme eventuelle kommunistiske revolutioner, fordi et Forenet Europa ville blive et velstående Europa, der iøvrigt også ville fremme nedrustningen. Skønt han vidste, at det endelige mål, Europas Forenede Stater, var langt væk, så sagde han klart, at det var ingen kimære. Det økonomiske bevis fandt han i eksemplet USA, det politiske bevis fandt han midt i Europa, i eksemplet Schweiz.

Nationaltidende, og her er både morgen og aftenudgaven undersøgt, var endnu mere kritisk og pessimistisk i sine synspunkter om forhandlingerne i Genève end Berlingske Tidende. Det var især artikler af Nicolai Blædel, der fremprovokerede en større debat i Danmark, ikke om Briands ide, men om Staunings hensigter om forsvar eller rettere om dansk nedrustning.

Nationaltidende bemærkede som Berlingske Tidende, at Briands taler var vage, og at een af grundene hertil var Englands modstand. Generelt havde avisen ikke store forventninger til Folkeforbundets indsats. En masse ord, for meget papir og for mange resolutioner snarere end resultater blev anset for at være typisk for organisationen. Kritikken var ikke kun møntet på Folkeforbundet, men også på den danske udenrigspolitik over for organisationen. Ledere hånedede de mange danske forslag via Folkeforbundet sammenlignet med det konstante danske ønske om ikke at opfylde de mere alvorlige paragraffer i Folkeforbundspagten, nemlig dem om sanktionerne. Det var ret tydeligt, at avisen ikke havde megen tillid til Folkeforbundet.

Den første reaktion på Briands tale var at kalde den »ret almindelige antydninger med lyrisk undertone«. ⁴¹ Senere skrev Nicolai Blædel i lange artikler om den dystre internationale baggrund for ideen. Ligesom Pierre Comert over for grev Moltke kom han ind på den engelsk-franske rivalisering. England ønskede nedrustning og voldgift først, Frankrig ønskede sikkerhed først. En fransk-engelsk duel var igang. England ville tillade revisioner, f.eks. vedrørende mindretalsspørgsmål. Blædel så allerede nu de voksende engelsk-franske konflikter og den voksende kampagne for en revision af fredstraktaterne, både fra G. Stresemann i Tyskland og fra Ungarn. Set ud fra den internationale baggrund var hans konklusion, at fremtiden for Briands Paneuropa var meget usikker. ⁴² En leder, der havde et pessimistisk syn på nedrustningsbestræbelserne i Genève, bemærkede, at den økonomiske nedrustning, der var grundlaget

⁴¹ Nationaltidende, 6.9.1929, morgen; og lignende vendinger 7.9.1929, aften, »smukke, men forsåvidt indholdsløse bemærkninger om »Europas Forenede Stater«--«.

⁴² Nationaltidende, morgen, 10. og 15.9.1929.

for Briands ide, ikke var mulig, før der kom en politisk forståelse. Konklusionen var derfor – og her var billedsproget anderledes end i Social-Demokraten – at »Fjernt, fjernt, ude bag Mont Blancs hvide tinde ligger drømmenes Paneuropa.«⁴³

W. Lipgens' bemærkning om, at højrepressen i Europa var kritisk over for Briands ide, men at centrums og venstrefløjens presse var begejstret og fuld af håb, skønt ofte med kritik af de garantier, der blev foreslået, og som mindede om Locarnotraktatens garantier fra 1925, gjaldt op til et vist punkt også for Danmark.⁴⁴

De danske reaktioner på Briands udspil fra september 1929 var sparsomme i de næste 7 måneder. Det var det lovede og derfor forventede franske memorandum med detaljer om Briands ide, der igen startede en debat i offentligheden og især i den interne debat i udenrigsministeriet og mellem P. Munch og de øvrige politikere. Siden 1923 havde udenrigsministeren, ledsaget af nogle embedsmænd, møder med politikerne fra Folketing og Landsting i Det Udenrigspolitiske Nævn. Møderne var fortrolige, men referaterne fra dem er en interessant kilde til overvejelserne bag dansk udenrigspolitik.

Det franske udenrigsministerium fremsendte den 12. maj 1930 sit lovede memorandum dateret den 1. maj til sine gesandter i 26 europæiske lande. Det skulle overrækkes den 17. maj. Hermite gav det til P. Munch, der straks svarede høfligt og generelt udtrykte sine store sympati for ideen.⁴⁵ Allerede næste dag var han dog i et interview i Politiken langt mere forbeholden. Han roste stadig Briands initiativ, men betonedede dog mest tvivlen og indvendingerne til det nu langt mere detaljerede memorandum. Han fremhævede især, at det europæiske samarbejde næppe kunne blive meget tæt på grund af de store politiske modsætninger inden for denne gruppe af lande. Der blev også rejst dansk tvivl om Briands ideer om en europæisk organisation. Munch antydede endvidere problemet om, at man ikke nu inviterede Sovjetunionen.

Den franske gesandt, der gerne, og også her, indberettede om P. Munchs store glæde over Briands politik i Folkeforbundet, noterede sig dog straks Munchs indvendinger. Og i det franske udenrigsministerium blev passagen om Sovjetunionen indstreget som særlig interessant. Hermite kunne henvise til sin indberetning fra 12. juli 1929, hvor P. Munch var kommet med de samme ideer.⁴⁶

⁴³ Nationaltidende, morgen, 26.9.1929.

⁴⁴ Historische Zeitschrift, 1966, s. 324.

⁴⁵ 12.5.1930, Paris.-Chef du Cabinet-skrivelse.-Y Int., bind 640, samt 17.5.1930. – Modtagelsen af gesandter, UM 5E34a; og det franske indtryk af P. Munchs første reaktion i 17.5.1930, Hermite til Briand, telegram, Y Int., bind 646.

⁴⁶ Politiken, 18.5.1929. 19.5.1930, Hermite til Briand, Y Int., bind 646/2.

Briands memorandum fra maj 1930 gik kort fortalt ud på følgende. Hovedtendensen i forslaget var nu forskubbet fra, at det primære skulle være det økonomiske samarbejde til, at det politiske var det vigtigste. Fremgangsmåden skulle være, at staterne nu besvarede det franske udspil, så en samlet rapport kunne laves til en europæisk konference, der skulle afholdes i september 1930 ved Folkeforbundsmødet. I det hele taget betonedede Briand, at samarbejdet skulle være mellem europæiske stater, der var i Folkeforbundet og i snævert samarbejde med det. Briand brugte mange forskellige udtryk om arten af den nye forening -»une sorte de lien fédéral«, »L'Association européenne«, »une organisation fédérative de l'Europe«, »l'union européenne«, m.v.

Han betonedede tilmed stærkt de enkelte staters suverænitet og anbefalede regelmæssige møder mellem regeringerne. En europæisk konference eller et permanent organ skulle sikre dette bånd af solidaritet mellem staterne. Formandskabet heri skulle skifte mellem landene, et udøvende udvalg kunne sikre kontinuiteten og handlekraften. Det skulle kun bestå af nogle af staternes repræsentanter.

Om indholdet i foreningen lagde memorandummet klart vægten på, at sikkerhed og en politisk union var en forudsætning for en økonomisk union. Hvis det omvendte skete, ville de svagere stater blive domineret af de industrielt stærke stater. Dette svarede klart til de betænkeligheder f.eks. Ed. Benes havde næret. Det politiske samarbejde skulle omfatte et generelt voldgiftssystem og sikkerhedssystem for Europa, så alle stater skulle omfattes af Locarnopolitikens internationale garantier. Det økonomiske slutmål skulle være en toldpolitik, der skabte eet fælles marked. Derfor skulle man lave en rationel organisation af produktionen og af de europæiske valutaer, og metoden skulle være en liberalisering og forenkling af bevægelsen med varer, kapital og personer, alene med forbehold for hver stats forsvarsbehov. Briands memorandum, der som det ses i de økonomiske mål ganske svarer til Rom-traktaten fra 1957, sluttede med anvisninger på den lange række af tekniske spørgsmål, der kunne undersøges, om kontrol med karteller, toldnedsættelser, om fælles trafikpolitik, fælles kreditmarked, om sociale rettigheder ved vandringer mellem landene, samarbejde mellem universitetsstudier m.v. – d.v.s. meget af det, der først blev virkeliggjort fra 1980erne i EF.⁴⁷

Den danske presse diskuterede ikke Briands memorandum indgående. Tendenserne i reaktionen fra september 1929 blev stort set gentaget i maj

⁴⁷ Briands memorandum ses på fransk i Documents on British Foreign Policy, Second Series, Volume I, 1947, s. 314-324.

Derek W. Urwin, The Community of Europe. A History of European Integration since 1945. London, New York, 1991.

1930. En leder i Politiken den 17. maj gav en trist og pessimistisk oversigt over den internationale situation. Lederen var baseret på en artikel i et fransk tidsskrift, ved senator Henry de Jouvenel. En leder af 19. maj var dog en smule mere optimistisk end P. Munch. Tvivl og indvendinger vedrørende Briands memorandum blev nævnt, men det blev afvist, at et Europas Forenede Stater ville være en gentagelse af erfaringen med Folkeforbundet. Tværtimod, det ville blive den europæiske del af Folkeforbundet og derfor blive en nyttig organisation. I sin månedlige oversigt den 31. maj 1930 nævnte Edvard Brandes end ikke Briands memorandum!

Social-Demokraten var meget begejstret for Briands memorandum og ønskede endog at gå videre. Avisen stillede forslag om fælles mønt, fælles pas, fælles regler for arbejdsvilkår m.v. Social-Demokraten fortolkede Briands ide som socialisme i praksis, som samarbejde i socialistisk forstand og som en god international måde at rationalisere de desorganiserede kapitalistiske samfund på. Skønt Social-Demokraten havde bemærket den generelt kølige modtagelse i den engelske presse, så satte avisen store forhåbninger til Labour regeringen. Social-Demokraten ledere var fulde af lovord om Briands person.⁴⁸

Berlingske Tidende, morgen, var i en leder den 19. maj overraskende positiv. Forslaget blev set som et godt instrument for små stater som Danmark til at undgå farerne i den moderne verden og som en mulig måde at ordne det økonomiske samarbejde i Europa på. Kristeligt Dagblad var i sine kommentarer den 20. maj meget negativ. For denne avis var Briand memorandummet udtryk for en materialistisk-kapitalistisk tænkemåde, det var en ide, der udsprang af storindustriens behov. En europæisk union uden England ville være en union mod England, og det ville gøre faren for krig større.

Nationaltidende var ret længe om at komme med sit eget synspunkt. Den 19. maj gav den et referat af Briands memorandum og kaldte det meget interessant. Den kølige modtagelse i den engelske presse blev bemærket. En artikel ved den kendte journalist William Martin, fra Journal de Genève om Folkeforbundet nævnte ikke Briands memorandum, men beskrev de voksende fransk-engelske modsætninger om Folkeforbundets mål. Først i aftenudgaven den 21. maj kom en meget lang artikel, signeret A. R., om memorandummet og med fotos af Briand og grev Coudenhove-Kalergi. Artiklen var positiv over for Briands ide og den gav et historisk rids af Europaideen fra Middelalderen, over Sully til grev Coudenhove-Kalergi, hvis vigtigste ideer blev nævnt. Briand blev

⁴⁸ Social-Demokraten, 19. og 20.5.1929, og Jørgen Rakos artikel 26.5.1929.

som person og som en klog politiker behandlet pænt. Tidspunktet for fremsættelsen af memorandummet blev anset for godt, og indholdet i det betegnet som mindre radikalt end Coudenhove-Kalergis ideer.

Det store problem for avisen, nøjagtig som i september 1929, var imidlertid, at konflikter mellem stormagterne gjorde en virkeliggørelse af planen tvivlsom. Hverken Sovjetunionen eller et ikke-bolsjevistisk Rusland hørte til det nye Paneuropa. England var absolut udelukket fra at deltage. Avisen refererede udførligt fra en tale, som den tidligere koloniminister L.S. Amery havde holdt på en Paneuropa konference i Berlin i samme måned. Den engelske presse var ifølge avisen for det meste imod ideen. Selv på fastlandet var der problemer og kritik. Tyskland talte stadig mere om revisioner, og Italien gjorde det samme, således som det fremgik af B. Mussolinis højtråbende taler. Et Paneuropa kunne hurtigt blive involveret i en økonomisk krig med USA. De franske alliancer med de østeuropæiske stater blev truet fra alle sider.

Skønt Nationaltidende generelt var for Briands ide, så viste analysen af den virkelige verden og dens mange konflikter, at der ikke var meget håb om en positiv udvikling. En leder af 28. maj 1930 om den italienske revisionisme konkluderede, at det europæiske perspektiv var usikkert, og at Briands Paneuropa ville blive delt i en status quo gruppe anført af Frankrig og en revisionist gruppe anført af Italien. I aftenudgaven den 31. maj gav avisen plads til en skeptisk artikel af Briands politiske modstander, den tidligere præsident (1913-20) og statsminister, R. Poincaré.

Uanset de danske avisers mening om Briands memorandum så var de i almindelighed imponeret over dets detaljerede og præcise karakter. Og en debat om disse detaljer var selvfølgelig mere politikernes og udenrigsministeriets opgave end pressens.

P. Munch og hans embedsmænd lavede hurtigt et møde om procedure og indhold i det danske svar. Det blev holdt den 21. maj. Til stede var P. Munch, direktøren grev Ed. Reventlow og afdelingscheferne O. Engell, Georg Cohn og O. Wadsted. Allerede ved dette møde fremkom fundamentale danske synspunkter. Munch talte meget om proceduren. Udenrigsministeriet skulle lave et udkast, der skulle sendes til ministermødet, og så til Det Udenrigspolitiske Nævn. Når det danske synspunkt var blevet diskuteret, ville han rådføre sig med Norge og Sverige, måske også med Finland, dog ville han først spørge Sverige herom. »Det bestemtes at indhente oplysning om Englands stilling, idet dette punkt i virkeligheden måtte betragtes som det vigtigste centralpunkt. Grev Ahlefeldt kunne eventuelt instrueres om at tale med Dalton (fremtrædende medlem af Labour)«. Munch ønskede også at høre Tysklands og Hollands mening.

Alene dette procedureforslag viste klart, hvordan den danske ledelse opfattede de vitale interesser. Forholdet til naboerne, især til Norden og England var det vigtigste. Da det var offentligt kendt, at England var imod Briands memorandum betød holdningen på dette første møde i virkeligheden, at en ægte og varm accept af Briands memorandum ikke var mulig.

Den meget detaljerede diskussion af mange af punkterne viste samme tendens. Ligesom Danmark siden 1920 var gået ind for princippet om universalitet vedrørende Folkeforbundet, bl.a. for at få Tyskland og andre taberstater med ind i organisationen, så mente danskerne nu, at det nye Europa skulle være åbent for alle europæiske stater, herunder også Rusland, Tyrkiet og Island. Organisationsplanen i Briands memorandum blev stærkt kritiseret. Der var ikke behov for et nyt Folkeforbund, med de samme institutioner. Den foreslåede permanente komité blev sammenlignet med Folkeforbundsrådet, og det blev ikke betragtet som en fordel. Referatet af mødet siger her rent ud: »Man burde derfor tendere i retning af at sabotere komiteen«. Dette var klar tale, der naturligvis ikke direkte kom til at stå i det officielle danske svar! Der var en frygt for, at en institution i lighed med Folkeforbundsrådet ville blive domineret af stormagterne.

Selv om Danmark siden 1920 var interesseret i status quo ved den nye dansk-tyske grænse, så er det bemærkelsesværdigt at se, at mødet afgjort afviste tanken om flere forpligtelser à la udvidede Locarnogarantier. Gruppen ville ikke forpligte sig mere end Folkeforbundspagten allerede gjorde det. »For Danmark lå den største sikkerhed i afrustningen«, og d.v.s. ikke i garantier.

Dette svarede helt til dansk udenrigspolitik siden 1920, og især til P. Munchs opfattelse. Mødet antog, og med rette, at dansk industri ville gøre indvendinger mod en for liberal virkeliggørelse af tankerne om fælles toldsatser og et fælles marked.

Mødet den 21. maj 1930 viste klart, at den officielle sympati i virkeligheden dækkede over alvorlige forbehold, både om organisationens karakter og om målet for et europæisk samarbejde. De fleste danske politikere så den bedste garanti for den dansk-tyske grænse i en frivillig tysk accept af retfærdigheden af 1920 afstemningen. De ville derfor være forsonlige snarere end at forbinde sig med Frankrig, Den Lille Entente (Tjekkoslaviet, Rumænien, Jugoslavien) og Polen mod Tyskland.⁴⁹

Gesandt H. Zahle i Berlin henviste som Nationaltidende også til

⁴⁹ 21.5.1930, Referat af møde i udenrigsministeriet, underskrevet af Wadsted. – UM 5E34a.

L. S. Amerys tale på Paneuropa konferencen. Og Zahle refererede fra sin deltagelse i Paneuropabevægelsens hemmelige møde i æreskomiteen, som netop var blevet afholdt, om englændernes kritiske holdning. Zahle selv havde sine tvivl om motiverne til Briands udspil, ville han en politisk modsætning til USA? Zahle mente, at Briands mål ligeså godt kunne opfyldes via Folkeforbundet.⁵⁰

P. Munch informerede ministermødet den 30. maj. Det blev besluttet at henvise sagen til Udenrigspolitisk Nævn og at rådføre sig med de andre skandinaviske stater. Det meget knappe referat viser ikke meget om ministrenes holdning.⁵¹

Det officielle danske svar blev givet til gesandt Hermite den 11. juli. Inden da blev der holdt to møder i Det Udenrigspolitiske Nævn, nemlig den 3. juni og den 9. juli. I referaterne fra disse møder ses Munchs og politikernes holdninger, herunder også oppositionens, tydeligt.

Kort efter modtagelsen af Briands memorandum havde Berlingske Tidende, morgen, interviews med medlemmerne af Udenrigsnævnet. De fleste svarede positivt, men ret vagt. Kun den konservative Jul. Schovelin stillede en bestemt betingelse. »Lad os jævne småfolk mellem os sige rent ud, at hvis Europas forenede Stater ikke får fælles toldfront mod Nordamerika, er der ingen økonomisk bund i planen«. Den franske gesandt noterede sig denne konservative skepsis.⁵² Udsagnene i Udenrigsnævnets fortrolige møder var mere præcise og afslørende end den almene velvilje, der blev vist offentligt.

Munch har i sine erindringer en meget kort omtale af disse møder. I hans sædvanlige udglattende stil afsløres hans egen holdning ikke. Han nævner bare, at stemningen i almindelighed var kølig. Dette er en underdrivelse. Det fulde, officielle referat viser både P. Munchs egne mange forbehold, således som det allerede sås på det udenrigsministerielle møde den 21. maj, men også afgjort modstand fra nogle af medlemmerne fra oppositionen. Endnu engang, og det blev nævnt i Munchs erindringer, var det afgørende i 3. juni mødet for Munch, at England tilsluttede sig den europæiske union, skønt han vidste, at det næppe ville ske. P. Munch brugte hverken ordet »union« eller ordet »føderation«, men det svagere udtryk »sammenslutning«, d.v.s. samme

⁵⁰ 23.5.1930, Berlin. H. Zahle til P. Munch, UM 5E34a.

⁵¹ Tage Kaarsted (udg.), Ministermødeprotokol 1929-1933. Aarhus, 1980, s. 105.

⁵² Berlingske Tidende, morgen, 20.5.1930. Der var udtalelser fra formanden, Venstres L. Moltesen, udenrigsminister 1926-29, socialdemokraten Hans Nielsen, Jul. Schovelin og den Radikale, Jesper Simonsen. – Ekstrabladet spurgte den 19. maj P. Munch og andre politikere om deres syn. Avisen skrev iøvrigt om grev Coudenhove-Kalergis og Dr. Chr. F. Heerfordts bestræbelser.

19.5.1930, Hermite til Briand, Y Int. 646/2.

ord, som senere blev brugt i den officielle oversættelse af Rom-traktaten af 1957. P. Munch præsenterede Briands memorandum og gjorde det som vanligt på sin kompetente og kloge facon.

Han betonedede, at forslaget bevarede staternes suverænitet, og var enig i dette syn, fordi der var kulturelle forskelle stadigvæk i Europa. Han henledte opmærksomheden på den kølige reaktion i mange lande, således som det fremgik af danske gesandters indberetninger. Der var skepsis i Europa over for de franske hensigter. De blev set som led i den franske sikkerhedspolitik.

Munch foreslog både en procedure og noget om det mulige indhold af det danske svar. Han gentog sit syn fra 21. maj mødet om nødvendigheden af Englands deltagelse, og hvis det var muligt, ville han også gerne have Rusland og Tyrkiet med. Munch, der normalt udtrykte sig meget forsigtigt og omhyggeligt brugte usædvanligt stærke ord om Englands deltagelse. »Der er mange planer, der stiler mod specifikt *mellem-europæiske* sammenslutninger – uden England og Rusland, men sådanne kan der absolut ikke være spørgsmål om at slutte sig til for den gruppe stater vedkommende, hvortil Danmark hører«.

Dette var et fundamentalt syn hos Munch, som han gentog i mødet den 9. juli. Denne holdning var nok også baggrunden for hans afvisende holdning til de mange forslag fra grev Coudenhove-Kalergi.

Munch talte længe om detaljerne i Briands memorandum. Tendensen fra mødet den 21. maj sås igen. Han foretrak en løs organisationsform og især praktiske europæiske forhandlingsformer, f.eks. i Genève efter de normale møder dér. Han ønskede især regelmæssige møder, ikke kun når der var en krise igang. Han ønskede ikke dobbeltorganer, men anbefalede, at man brugte de eksisterende Folkeforbundsorganer. Han foretrak Briands oprindelige udspil fra september 1929, hvor økonomiske problemer stod i centrum frem for maj 1930 forslaget med vægten på det politiske. Når Munch ønskede en løsere organisationsform, var det også for at imødekomme England. Han afviste helt at give særlige garantier mod angreb, men var villig til generelle erklæringer om, at grænser ikke skulle flyttes ved krig.

Debatten blev startet af Moltesen, der i nogen grad betragtede Briands memorandum »som et »spindelvævsarbejde«. Der var generel enighed om, at Englands holdning var den afgørende faktor. Nogle så fordele for små stater i en forening af de europæiske stater. De mest kritiske var den indflydelsesrige Venstremand, Henrik Hauch, og den konservative Jul. Schovelin. Hauch var på dette og også ved senere møder, meget imod hele Briands ide, og iøvrigt i det hele mod de mange internationale møder og aftaler. Som repræsentant for landbruget var hans store frygt den, at

resultatet af de mange møder kun kunne skade den danske landbrugsproduktion og export. Især frygtede han aftaler om begrænsning af landbrugsproduktionen til hjælp for mange andre europæiske staters salgsarbejde. Derfor anbefalede Hauch stærkt at følge England med dets sandsynlige forbehold. »Det gælder for os om at holde os længst muligt borte fra den foreslåede union«. Et høfligt, men meget forsigtigt svar var derfor, hvad han anbefalede.

Schovelin, der repræsenterede et parti med industriinteresser, og som var interesseret i beskyttelse, var den eneste, der sagde, at Englands holdning ikke burde påvirke danske beslutninger. Den engelske måde at tænke på var naturlig for et verdensrige, men Danmark, som en del af fastlandets Europa, skulle af økonomiske grunde tilslutte sig en mellem-europæisk union. Han noterede med beklagelse, at Briands udspil nu havde taget en drejning fra økonomiske problemer til mere at beskæftige sig med fransk sikkerhedspolitik. Han henviste direkte til det gode eksempel fra det 19. årh. med Zollverein, som fastlandets Europa nu burde følge. Som økonom var han iøvrigt ekspert i toldunioner.

Munch var klar over de farer, som Hauch nævnte, men han sagde også, at det danske svar måtte tage visse hensyn til Frankrig, svaret kunne ikke være negativt. Heri lå formentlig en antydning af Frankrigs vigtige rolle i den europæiske politik.

Dr. Moltesen gav et resumé af debatten ved at sige, at Briands memorandum ikke vakte megen begejstring hos partierne. Det var en korrekt iagttagelse. Og ikke kun var oppositionen kølig, også Munchs mange forbehold var i virkeligheden ret negative, således som han åbenbart også selv følte det.⁵³

Mødet i Det Udenrigspolitiske Nævn kunne kun styrke udenrigsministeriets tendens til at lave mange forbehold i det danske svar. Meldinger fra udlandet viste også, at mange lande udviste stor kølighed og bestyrkede Munch i dennes skepsis. Fra Holland kunne gesandt Harald Scavenius (1928-39 i Haag) allerede den 26. maj indberette om sin samtale med udenrigsminister van Blokland Beelaerts (diplomat, minister i mange hollandske regeringer i 1920'erne) om Briands memorandum. Holland så i Briands udspil »et forsøg på ad omveje at nå til en ordning af det franske sikkerhedsspørgsmål samt til en galvanisering af de af de forskellige fredstraktater skabte europæiske tilstande. Men Holland havde ikke nogen som helst interesse i fredstraktaterne eller i at være med til at sikre Frankrig, der var den mægtigste militære magt på

⁵³ P. Munch, Erindringer, 1924-1933, s. 204.

3.6.1930, Referat af møde i Udenrigspolitisk Nævn, UM 5E34a. P. Munch, embedsmænd og 14 politikere var til stede.

kontinentet«. I sin samtale med Hermite kort før den 20.juni nævnte Munch ud over hensynet til England også hensynet til hollandske problemer, bl.a. med dets store kolonirige. Et udkast med en kritisk holdning blev sendt til ministermødet den 18.juni. Referatet omtaler, at oppositionspartierne ikke var tilfredse, men at de forstod, at et svar i tråd med dette udkast måtte afsendes.⁵⁴

Statsminister Stauning, der med skib var på vej til Island, fik en kopi. I et håndskrevet brev til P.Munch gjorde han en meget interessant kommentar. I det meget forsigtigt udformede udkast var de forbehold, der blev nævnt i 3.juni mødet, dækket med mange fine ord. Betingelsen om engelsk deltagelse var ikke helt klar. Og netop det slog Stauning ned på, det var den eneste håndskrevne ændring, han ønskede. I ledsagebrevet til Munch skrev han: »Jeg vil gerne have det påpegede punkt forstærket, da det er yderst farligt«. Punktet drejede sig om, at det var skadeligt med et europæisk samarbejde, hvis enkelte stater med store områder uden for Europa ikke deltog i det. Stauning ville have tilføjet, »og sagen må hellere opgives, end få et sådant forløb«. (hans blyant-understregning og tilføjelse i det maskinskrevne udkast fra udenrigsministeriet).⁵⁵

Det endelige danske svar blev ikke helt så klart, omend Munch foretog en mindre rettelse i den retning. Men der var ingen tvivl om Staunings syn.

Udkastet blev sendt til udtalelse hos en række gesandter, og nogle af dem kom med deres kommentarer, selv om de beklagede den korte tidsfrist. William Borberg fra Genève og Gustav Rasmussen fra Bern sendte interessante rapporter frem om udkastet. Borberg fortolkede udkastet sådan, at hensigten var at få en meget svag grad af organisation, vag og udefineret, ligesom en amøbe, og han var enig heri. Det var det rette på dette tidspunkt, for Europa var ikke truet ude fra og havde ingen stærk europæisk samfølelse. Men modsat Munch ville han ikke undgå at skabe en permanent komité.⁵⁶

I erindring om Gustav Rasmussens offentlige artikel i oktober 1929 er det interessant at se hans interne kommentarer nu. Som den eneste diplomat var han meget positiv over for Briands memorandum og hele den europæiske ide bag det. Ligesom Schovelin mente han ikke, at Englands holdning burde være så vigtig for Danmark. Modsat Stauning

⁵⁴ 6.6.1930, P.Munch til H.Zahle (Berlin), UM 12H1.

26.5.1930. Harald Scavenius til UM, UM 12H1, kopi.

20.6.1930, Hermite til Briand, telegram, Y Int., bind 646/6-10. Ministermødeprotokol, 1929-1933, s.84.

⁵⁵ 23.6.1930, p.t. »Hellig Olav« – Th. Stauning til P.Munch, P.Munch arkivet, kasse 56.

⁵⁶ 7.7. og 9.7.1930, W.Borberg til Munch, UM 5E34a.

ville han derfor svække de sætninger, der hentydede til Englands holdning. Han mente yderligere heller ikke, at særlige, nye europæiske institutioner ville være at fordoble Folkeforbundets institutioner. Et særligt sekretariat ville være nødvendigt, og mødestedet for disse europæiske konferencer skulle snarere være Wien end Genève.

Disse kritiske kommentarer blev ikke fulgt af udenrigsministeriet, men eet forslag medførte en ændring i det danske svar. Hele den datidige danske debat er underlig på eet punkt. Der var ingen direkte debat om forholdet mellem Briands memorandum og det dansk-tyske grænse-spørgsmål. Men Gustav Rasmussen henledte opmærksomheden på en uheldig formulering i udkastet, der kunne fremme tysk revisionisme – og denne sætning blev fjernet i det endelige svar!⁵⁷

Den franske gesandt fulgte med interesse den danske reaktion på Briands udspil, således som hans udenrigsministerium havde pålagt ham det. Ved det sidste, ugentlige diplomatmøde før den 20. juni havde han mindet Munch om, at Briand ønskede svar inden midten af juli. Hermites referat af Munchs synspunkter viser, at Munch nævnte en række af sine forbehold, såsom den stærke betoning af, at England skulle være med, hans modstand mod en permanent udøvende komité, bl.a. da det kunne rejse generende krav fra lande som Polen og Spanien, der ikke havde sæde i Folkeforbundsrådet som permanente medlemmer, men kunne få det her, og at han foretrak et samarbejde om det økonomiske. Munch skulle endvidere have sagt, at Det Udenrigspolitiske Nævn var imod et egentligt sekretariat, fordi det ville være for dyrt.

Dette fremgår ikke af det danske referat, men kan jo godt være sagt sådan. Munch kan også herved over for den franske gesandt have skubbet uviljen over på de øvrige politikere. Munch ønskede ikke at støde nogle stater fra sig ved ideer om garantier af territorierne i det østlige Europa.

Munch talte gerne om de fortsatte kulturforskelle i Europa. Kong Christian X og grev Carl Moltke var over for den franske gesandt mere åbenhjertige. I rapporter fra 1927 nævnte Hermite, at begge til ham havde udtalt den mening, at der var forskel i civilisation mellem Polen og Danmark, og at Tysklands forhold til henholdsvis Danmark og Polen også af den grund måtte være forskelligt. Endvidere fremhævede kongen, at Danmark, modsat østlige stater som Polen og Rusland, ikke kunne være nogen trussel mod Tyskland.

Hermite var ikke i tvivl om, at Munchs syn var, at nedrustning mellem

⁵⁷ 5.7.1930, Gustav Rasmussen til grev Reventlow, UM 5E 34a. Han betonedede, at hans skrivelse ikke var en officiel indberetning, men skulle opfattes som hans kommentar, hvis han i Danmark havde deltaget i møder om udkastet.

stormagterne kom forud for sikkerhedspagter og garantier. Hermite fremhævede til gengæld selv over for Munch, at et bredt politisk spektrum i Frankrig støttede synspunktet om sikkerhed.⁵⁸

Udenrigsministeriet holdt sig orienteret om andre landes overvejelser. Meldingerne fra Zahle i Berlin viste klart den tyske uvilje, selv om det tyske svar ikke var endeligt udformet, da det danske blev afleveret. Rigsudenrigsminister Julius Curtius og fremtrædende embedsmænd som F.Gaus, B.von Bülow og von Weizsäcker nævnte den tyske uro om Folkeforbundet, om det franske status quo sikkerhedshensyn og om at holde Rusland og USA ude. Tyskerne foretrak et rent økonomisk samarbejde og mente, at told-og passpørgsmål kunne løses uden en europæisk union. En sådan union uden Rusland og USA ville bare give Frankrig overvægten. England måtte heller ikke holdes ude. De tyske embedsmænd var ret interesserede i at høre de danske indvendinger.⁵⁹

Der var travlhed i udenrigsministeriet i dagene lige før afleveringen af svaret. En del ændringer blev foretaget, det hele skulle oversættes til fransk, og der skulle laves kopier til kongen, ministrene og pressen på dansk. Mødet i Det Udenrigspolitiske Nævn den 9.juli 1930 var det sidste møde, før svaret blev sendt. En formel godkendelse blev givet i ministermødet den 10.juli.⁶⁰

Uheldigvis er netop referatet af 9.juli mødet et fragment af et større referat, idet kun Munchs synspunkter er optegnet, ikke alle udsagnene fra de andre politikere. Munch henviste til tendensen i svarene fra andre lande og anførte, at de nordiske stater og Holland var enige, bl.a. om den afgørende betingelse, at England også skulle tilslutte sig den europæiske union. Han fortalte medlemmerne, at stormagterne var kølige, og at Frankrig for øjeblikket var isoleret. Hans bemærkninger om den uvenlige tyske holdning var karakteriseret af hans sædvanlige forsigtighed. Det var hans indtryk, at Briands memorandum ikke var et endeligt forslag, men rejste en række problemer, som skulle diskuteres. Munch ville ikke svække Folkeforbundet. Han mente iøvrigt, at Briand forslagets skæbne var usikker.

⁵⁸ 20.6.1930, Hermite til udenrigsministeriet, telegram, Y Int. bind 646/6-10. Sendt med kurér.

21.3.1927, Hermite til udenrigsministeriet, Z, Sous-série Danmark, bind 24/90-93. Hemmeligt, audiens hos kongen.

11.9.1927, Hermite til udenrigsministeriet, telegram, Z, Danmark, bind 24/100-102, om grev Moltkes protyiske synspunkter og lave vurdering af den polske civilisation.

⁵⁹ En række indberetninger fra Berlin, dels fra gesandt H.Zahle, dels fra legationsråd Bolt-Jørgensen, ses i UM 12H1, med datoerne 21.5, 3.6, 10.6, 27.6, 30.6, 5.7, 8.7, 10.7, og først 15.7.1930 kunne det tyske svar fremsendes.

⁶⁰ Ministermødeprotokol 1929-1933, s.86.

Selv om det formelle danske svar ikke lød så stærkt, som Stauning havde ønsket det om betingelsen om Englands deltagelse, så efterlod Munchs afsluttende bemærkninger ingen tvivl om hans faste syn på dette vitale punkt. Direkte i opposition til Coudenhove-Kalergis ideer og til Schovelins udsagn tidligere om mellemeuropæiske toldunioner, sagde Munch i en kommentar til visse franske tidsskrifters synspunkter, at disse godt kunne forestille sig et samlet Europa i en kreds, og det britiske verdensrige i en anden kreds. »Følgen ville blive dannelsen af kredse som: Fastlands Europa, Amerika og visse sydamerikanske stater, det britiske imperium og formentlig Sovjet-landene. Om vi da skulle tilhøre Fastlands Europa kredsen ville vist være meget tvivlsomt (og så tilføjet med blæk). For os ligger der den største vægt på, at en sådan gruppering ikke kommer i stand«. ⁶¹

To år senere, også i et møde i Udenrigspolitisk Nævn, var Munch endnu mere præcis i sine udsagn om samme problem. Han sagde, at det kunne være fornuftigt med større økonomiske kredse »men vi skulle helst i økonomikredse, hvori både England, Tyskland, Norge, Sverige og muligvis Frankrig og visse dele af Mellemeuropa også var med«. Skulle der vælges, ville valget falde på Vest, hvis situationen ville være den samme, som den nu var. ⁶² Dette må forstås sådan, at Munch mente, at Danmark mest hørte til kredsen med det britiske imperium. Ved et møde i nævnet den 18. marts 1932 så Munch dog også faren ved for stor afhængighed af England. Han tog afstand fra, at Danmark skulle være bivogn til England og så derfor gerne, at andre store lande kom i samme økonomikreds som England.

En debat i Udenrigspolitisk Nævn oktober 1930 sluttede Munch således: »Med hensyn til spørgsmålet om et europæisk samarbejde ville udenrigsministeren fremhæve, at vi hører til to interessekredse: den europæiske og den britiske, og at dette altid måtte blive bestemmende for vor stilling til disse problemer«. ⁶³

Sandsynligvis havde et af medlemmerne i nævnet i 9.juli mødet 1930 kaldt det danske svar for køligt, for Munch argumenterede imod det syn.

⁶¹ 9.7.1930, Udenrigspolitisk Nævns møde. – UM, 5E34a. Det eneste eksisterende referat, ifølge oplysninger fra udenrigsministeriets arkiv, er et fragment. Det er maskinskrevet, med paginering 1, 2, 3, 8 og 9. Den midterste del mangler. Der er interessante håndskrevne rettelser i teksten. Vigtige medlemmer som Moltesen og Henrik Hauch var ikke til stede. Som basis for Munchs bemærkninger om de andre landes syn, havde udenrigsministeriet lavet en rapport om disses holdning, således som det var kendt den 9.7.1930, UM 5E34a.

⁶² 28.1.1932, UM 3E92.

⁶³ Oktober, 1930, Udenrigspolitisk Nævns møde, P.Munch arkiv, kasse 53, med datoen 20.10, i UM 3E92, med datoen 30.10.1930.

18.3.1932.-Udenrigspolitisk Nævns møde, UM 3E92.

Han trøstede dem med bl.a. at sige, at svaret ville tage sig smukkere ud på fransk end på dansk! Og han var tydeligvis stolt over, at det danske svar var mere konkret end andres. Iøvrigt anså han ikke chancerne for en realisering af Briands ide for så store, at han ville risikere en svækkelse af Folkeforbundet.

Gesandt Hermite fik officielt det danske svar om aftenen den 11. juli 1930. Det danske indtryk var, at han læste det omhyggeligt, kaldte det overraskende klart og i tråd med Munchs tidligere udsagn. Det danske svar var sikkert et af de bedste, franskmændene ville få. Hermite ville gerne offentliggøre det på Bastilledagen, den 14. juli, og det var Munch enig i. Det franske referat af samme møde nævner, at Munch mundtligt ved overrækkelsen betonedede sin uvilje mod en udøvende komité og den danske regerings beslutning om ikke at gå ind for nogen pagt med sikkerhedsgarantier, før stormagterne indledte den nedrustning, som de havde lovet ved Folkeforbundspagtens artikel 8. Munch mindede om, at hans forgænger Moltesen i 1922 og 1923 havde taget lignende forbehold over for 3. Kommission i Genève. Hermite noterede sig, at Munch altså ville fremhæve, at dette ikke kun var radikal-socialdemokratisk politik, men også Venstres.

Den 14. juli holdt den franske gesandt en banket i legationen med 200 gæster, hvor P. Munch, der var på vej til et interparlamentarisk møde i London, lod sig repræsentere ved en høj embedsmand. Denne udtalte sin tak for Briands initiativ, og Hermite hæftede sig ved, at det danske svar havde nævnt, at det »danske folk« så med sympati på ideen.⁶⁴

Skønt det officielle svar lød smukt på fransk, og forbeholdene og indvendingerne var svøbt ind i diplomatisk sprog, der i princippet var positivt, så var indholdet i virkeligheden på mange punkter negativt. Det blev også registreret i det franske udenrigsministerium, da det lavede et resumé over de indkomne svar. Kernen i de danske indvendinger var opfattet. Det var sandsynligvis heller ikke et tilfælde, at lederen af den danske delegation ved Folkeforbundet, Carl Moltke, i august 1930, ønskede at se nogle af de mest kritiske svar fra andre regeringer, især det fra Schweiz, men ikke det engelske, for det kendte han. Han fik også sendt svarene fra Sverige, Norge, Finland, Holland, Østrig og Belgien.⁶⁵

Hvordan reagerede den danske presse på det danske svar? Social-

⁶⁴ 11.7.1930, Modtagelse af gesandter, referat, UM 5E34a, og 11.7.1930, Hermite til Briand, telegram, Y Int., Bind 646/11-12.

15.7.1930, Hermite til Briand, telegram, Y Int., Bind 646/28.

Nationaltidende, aften, 14.7.1930, reportage om Hermites varme tale, i nærvær af O. Engell.

⁶⁵ 22.8.1930, Klampenborg. – Grev Moltke til UM, UM 5E34a.

18.7.1930. Notat til udenrigsministeren. – Y Int., Bind 640/194-199.

Demokraten udmærkede sig ved ikke at kommentere det. Den 15.juli refererede den svaret, men uden kommentarer. Måske havde den tidligere optimisme ændret sig med den stærkt ændrede internationale situation fra september 1929 til juli 1930?

Den 24.juni 1930 besøgte den berømte franske journalist Jules Sauerwein fra »Le Matin« Danmark. Han skulle tale med P.Munch. Og Sauerwein fortalte danske journalister om sine samtaler med Briand. Briand skulle have rost Munch både som statsmand og som historiker, og som en af de mænd, der bedst og hurtigst havde forstået hans tanker om et Forenet Europa. Men bortset fra denne positive reportage var der tavshed i Social-Demokraten.

Politiken dækkede også Sauerweins besøg. Reportagen beskrev Sauerweins indtryk af Danmark – et lykkeligt, fredeligt og dygtigt land, der ville have alle fordele af et fremtidigt Paneuropa. Den 3.juli gav Politiken plads til William Martin, der var i Danmark, og som i detaljer påviste, hvordan Briands plan ville ødelægge Folkeforbundet. Han henviste også til sin samtale med Munch i København. Munch mente, at W. Martin var skeptisk over for Briand planen, men det benægtede denne. – Denne samtale med W. Martin brugte P.Munch iøvrigt i Det Udenrigspolitiske Nævns møde den 9.juli som et eksempel på modstanden i Genève mod hele Briands ide.

Politiken havde den 15.juli et langt referat af det danske svar, men ingen kommentar. Men en leder næste dag gav avisens synspunkt. Det var hensigten at være positiv og understrege den fælles ånd bag det franske udspil og det danske svar, men det blev ikke skjult, at der var store forskelle på adskillige vigtige punkter, der blev opregnet.

Edvard Brandes roste i sin månedlige oversigt meget Briands fredelige hensigter og det meget venlige danske svar. Han fandt dette helt naturligt, fordi Danmark burde være taknemmelig over for Frankrig på grund af sejren i 1918 og genforeningen med Sønderjylland. Han roste også Munch for dennes store personlige andel i udformningen af svaret. Han gik let hen over de danske indvendinger.

Denne artikel havde ikke meget at gøre med de sande danske hensigter, som de sås i den interne debat, men var formentlig et forsøg fra Edvard Brandes' side på at skabe et indtryk af dansk sympati over for Briand og Frankrig. Det dansk-tyske problem, som Edv. Brandes, som en af de få, hentydede til, var reelt nok. Og den franske gesandt Hermite, der i alle sine mange år (1924-33) i København holdt et vågent øje med Danmarks forhold til Tyskland, gjorde sig nogle måneder senere også sine overvejelser om, hvorfor netop Edvard Brandes nu var så ivrig for at takkes franske synspunkter.

Edvard Brandes havde offentligt foreslået, at Danmark skulle købe en Rodin buste af G. Clemenceau, som var udstillet på Charlottenborg som udtryk for en anerkendelse af Slesvigs tilbagevenden. Københavns kommune ville dog ikke købe den, og det var for Hermite endnu et bevis på den danske mentalitet med ikke at udfordre tyskerne. Han undrede sig over, at netop Edv. Brandes var forslagsstiller, for Georg Brandes blev i 1915 i fuld offentlighed uvenner med Clemenceau, der tilmed i Frankrig var en omstridt skikkelse. Ville Edv. Brandes nu gøre noget godt igen? Hermite spekulerede på, om Edv. Brandes nu ville gøre det godt, at han i sin tid var finansminister i den radikale regering, som fra fransk side blev opfattet som værende for protysk, bl.a. i grænsespørgsmålet. Her som andetsteds nævnte han grev Carl Moltke og prof. Aage Friis som danskere, der handlede for meget i tysk interesse.⁶⁶

Berlingske Tidende, morgen, den 24. juni 1930 dækkede også Jules Sauerweins besøg. Denne blev modtaget på banegården af embedsmænd fra udenrigsministeriet, og P. Munch inviterede ham til frokost. Sauerwein præsenterede sig over for journalisterne som en ven af Briand. Det var hans første besøg i Danmark, og han talte meget om sine indtryk af det rolige, velstående og landlige Danmark. Senere trykte Berlingske Tidende hans artikel om besøget. Her anbefalede han den danske andelsbevægelse som et eksempel på den bedste måde, hvorpå et Forenet Europa kunne organiseres. Afstemningsformen efter mennesker og ikke efter antal køer blev nævnt. Iøvrigt roste han de danske bønders rationelle organisation.⁶⁷

En leder den 20. juli viste avisens holdning. Den konservative avis kritiserede, som Schovelin i nævnet, sætningerne i det danske svar om toldreduktioner og en rationel arbejdsdeling i det nye Europa. Avisen frygtede for både dansk landbrugs og industris skæbne i et sådant Europa.

Nationaltidende var, som i september 1929, af de fire undersøgte aviser, den stærkeste kritiker af regeringen. En leder af den 15. juli, men

⁶⁶ Politiken, 31.7.1930.

12.9.1930. (kopi bevaret i franske London ambassade), [Hermite til udenrigsministeriet], Z, Sous-série Danemark, bind 56/4-9. Han refererede Edv. Brandes artikler i Politiken og i Tilskueren.

En negativ vurdering af grev Carl Moltke som værende protysk, se:

11.9.1927, Hermite til det franske udenrigsministerium, Z, Sous-série Danemark, bind 24/100-102. Også om danske politikeres frygtssomhed over for Tyskland, der ofte fik dem til at komme tyske ønsker i forkøbet.

19.10.1927, Hermite telegram, Z, Sous-série Danemark, bind 24/112-118, professor Aage Friis og professor Arup omtales som protyske.

⁶⁷ Berlingske Tidende, morgen, 28.6.1930, Sauerweins artikel, med overskriften: Danmark som mønster for Pan-Europa.

en forløber den 12.juli, gav en meget skarp tolkning af det officielle danske svar. Avisen betonedede den alvorlige danske kritik af mange af de franske forslag. Da avisen var kritisk indstillet over for hele Briands ide, var den enig i grundholdningen i det danske svar. Men helt modsat Edv.Brandes' udglattende artikel betonedede Nationaltidende alle forskellene. Allerede i en række artikler i juni 1930 havde avisen givet udtryk for sin mening om, at Briands udspil skulle styrke den franske sikkerhed, bl.a. ved at udvide Locarnogarantierne. Og Nationaltidende advarede dengang og nu alvorligt mod dansk godtagelse af dette – det ville være farligt for en lille og »neutral« stat. Netop den let tilslørede formulering i det danske svar, som Stauning havde ønsket at styrke, nemlig om Englands holdning som afgørende, blev den 15.juli citeret fuldt ud, med den konklusion, at de forblommede vendinger selvfølgelig drejede sig om England. Lederen den 12.juli sagde, at denne danske betingelse skulle have været sagt straks.⁶⁸

Ålborg Stiftstidende bebrejdede den 15.juli P.Munch at have afvist en grænsegaranti. Avisen beklagede, at Munch ikke kunne dy sig for at »skolemesterere« i det danske svar, og sluttede med følgende afskedsreplik: »Ganske overflødigt og nærmest skadeligt er det, når Dr. Munch afviser tanken om at gå med til en garanti for de nuværende grænser. Dermed støtter han Tysklands kritik af Briands forslag og kommer ind på det storpolitiske område, som en dansk udenrigsminister helst skal holde sig fra«.

Den internationale udvikling fra september 1929 til juli 1930 fremmede ikke tilslutningen til ideen om større samarbejde i Europa. G.Stresemann døde i oktober 1929 og dermed faldt en fast støtte væk i det tyske politiske partiliv, som var for en forsonlig politik over for Frankrig. H.Brünings tiltræden som rigskansler fra marts 1930 var indledningen både til en voksende fjernelse fra demokratiske tilstande i Weimartyskland, men også til en mere selvhævdende og nu åbent revisionistisk kurs i tysk udenrigspolitik. Den voksende vrede og utålmodighed i Tyskland sås ved den store nazisejr ved valget den 14. september 1930. En af mange årsager til uroen i Tyskland var den finansielle usikkerhed, der langsomt bredte sig til Europa efter krakket i New York i oktober 1929.

Udviklingen fra sommeren 1930 fortsatte desværre i samme spor, med voksende gensidig mistillid mellem stormagterne til følge. Arbejdet for europæisk enhed, der formelt fortsatte med nedsættelsen af en Studie-

⁶⁸ Nationaltidende, 3, 4, 6 og 8.6.1930, samt 12. og 15.7.1930. – I udenrigsministeriets presseudklippssamling var passagen om England fra lederen den 15.juli understreget med rødt. UM 5E34.

kommission for en Europæisk Union ved Folkeforbundets møde i september 1930 kom derfor reelt ingen vegne. En række møder blev holdt frem til oktober 1932, men uden de store resultater – og derpå skete der ikke mere. Et forsøg på at skabe liv i sagen igen i 1935 førte ikke til noget. Udviklingen i den internationale situation blev kun stadig værre. Staternes nationalisme og økonomiske protektionisme ødelagde de muligheder, der måtte have været. Oprustningen og Folkeforbundets nederlag fra 1931 om Manchuriet og 1936 om Abessinien gjorde resten.⁶⁹

1930-32 foregik en vis aktivitet, og den danske regering var med. Ved en frokost med Briand og socialisten, den tidligere minister, Albert Thomas den 27. september 1930, kort efter nazisejren, hørte P. Munch på Briands udredninger om uroen i Tyskland, der jo klart underminerede hans forsoningspolitik. Ifølge et dansk referat pegede Briand på de økonomiske forhold, og at Frankrig gerne ville medvirke til finansielle lettelser for Tyskland. Han sagde, at den europæiske union ikke mindst kunne få betydning som en finansiell hjælpekasse. Han ville endog tage mange tyske arbejdsløse ind i Frankrig.⁷⁰

Efter den korte drøftelse september 1930 i Genève af de indkomne svar blev et forberedende møde for Studiekommissionen holdt igen i Genève i januar 1931. Det viste, at den danske regering virkelig forsøgte at fremme i hvert fald et praktisk, især et økonomisk samarbejde mellem de europæiske stater. P. Munch bidrog med et procedureforslag, der kunne sætte gang i sagerne. Han ville nedsætte tre underkommissioner, en om europæisk samarbejde, (d.v.s. om arbejdsorganisationsmåden), en om det politiske og en om det økonomiske.

Den franske gesandt så udmærket, at Munch egentlig mest var interesseret i det økonomiske samarbejde og i nedrustningen. Munch skulle have forsikret ham, at han med politiske spørgsmål ikke mente grænserevisioner af Versaillestraktaten og ej heller tænkte på Folkeforbundspagtenes revisionsmulighed via paragraf 19.⁷¹

Munchs aktive indsats i Genève blev ikke værdsat af alle. Jyllandsposten kritiserede i en leder den 15. januar 1931 det danske forslag, idet det viste, at den danske regering stadig anså Briands ide for at være seriøs – og det var sandelig ikke avisens mening. Henrik Hauch kritiserede også stærkt Munch for de økonomiske forhandlinger i Studiekommissionen i Genève i et møde i Det Udenrigspolitiske Nævn den 29. januar 1931.

⁶⁹ En sørgmodig oversigt over sagens gang ses bl.a., 4.12.1937. – Notat i det franske udenrigsministerium, Y Int., bind 644/205-224.

⁷⁰ 14.10.1930, E. Reventlow til H. Zahle, UM 12H1, fremsender udtog af referat af Munchs samtale med Briand.

⁷¹ 3.1.1931, Dansk procedureforslag om Studiekommissionens arbejde, UM 5E34a.

7.1.1931, Hermite til Briand, Y Int. bind 642/10. Samtale med Munch.

Atter frygtede han, at et europæisk økonomisk samarbejde ville føre til begrænsning af den store danske produktion. Han frygtede økonomiske aftaler om rationering og kontingering, især hvis det skete efter folketal og ikke efter dygtighed og organisation. Han ønskede straks disse forhandlinger stoppet.

H. Zahle var i Berlin bange for den del af det danske procedureforslag, der gik på de politiske emner, da det kunne vække udlandets mistanke om et dansk-tysk samarbejde. Og den franske gesandts indberetning af 7. januar 1931 om Munchs forklaring til ham vidner klart om, hvor berettiget den frygt var. Udenrigsministeriets direktør, grev Reventlow måtte også berolige franskmændene og forsikre dem om, at det danske forslag ikke tilsigtede yderligere revisionisme i Europa.⁷²

Eksemplet viser, at bare lidt dansk initiativ i Europasagen hurtigt kunne udløse utilfredshed hos stormagterne. Det kom Munch også, lidt uforskyldt, til at mærke i forhold til Sovjetunionen. Munch havde som nævnt fra starten været tilhænger af at invitere Rusland til at deltage i Europa-drøftelserne. Det var ligeledes et klart tysk ønske. Zahle havde ved rigsudenrigsminister Julius Curtius' vanlige eftermiddagste med udenlandske journalister om fredagen hørt hans udredninger om, at Ruslands tiltræden var et kardinalpunkt, dets udelukkelse fra det europæiske forbund ville være ensbetydende med dettes død. Både historisk og etnografisk hørte Rusland med til Europa, og det ville være ganske uholdbart at trække Europas grænse ved Polens østgrænse i stedet for ved Ural. Curtius ville ikke tage sig af, at Rusland havde et anderledes statssystem, nemlig det sovjetiske.⁷³

Det ubehagelige for Munch var, at især siden Rapallo aftalen i 1922 havde der i Europa, og ikke mindst i Frankrig, været en angst for et tysk-russisk samarbejde med henblik på revision af Versailles-ordningen. Frankrig var af samme grund uvillig til at inddrage Rusland i de europæiske drøftelser, men måtte tage hensyn til andre staters ønske herom. Det fremgår også af interne franske overvejelser lige før det første møde i Studiekommissionen.⁷⁴

Sovjetunionen virkede offentligt meget krænket over en formodet dansk og norsk modstand i Genève mod at invitere Sovjet med til overvejelserne i Genève om europæisk samarbejde. Den danske gesandt i

⁷² 29.1.1931, Udenrigspolitiske Nævn, UM 3E92, og P.Munch arkiv, kasse 53.

17.1.1931, H. Zahle til grev Reventlow, UM 5E34a.

9. og 10.1.1931, Referat ved grev Reventlow, hans forklaring til Hermite. – UM 5E34a.

⁷³ 5.7.1930, Zahle til Munch, UM 12H1, dansk referat af hans udsagn.

⁷⁴ 30.12.1930, stempel. – Notat om programmet for Studiekommissionens arbejde. Y Int., bind 641/250-252. Taktiske overvejelser om Sovjets deltagelse og om det tyske ønske herom.

Moskva, P.Schou (1923/24-31) og hans efterfølger, O. Engell måtte fra sidst i januar 1931 i mange ophidsede diskussioner med udenrigsminister M. Litvinof, ret forgæves, forsøge at overbevise russerne om, at Danmark ikke prøvede at holde Sovjet væk fra Genève. Dette var, som tidligere vist, jo netop ikke tilfældet, men sagen var, at den norske statsminister Mowinckel på begge vegne i Genève var kommet med formuleringer, som Munch også internt vedgik ikke var helt heldige. Munch var i det hele ikke særlig tilfreds med spørgsmålets løsning, men pegede over for Schou på, at behandlingen af ikke-medlemsstaternes interesser var resultatet af lange og hårde forhandlinger, d.v.s. var et kompromis. Munch fremhævede atter, at selv om Sovjet ikke kunne deltage i den af ham ønskede handelsliberalisering i Europa, da det havde et helt andet system, så var Sovjet stadig vigtig. »Derimod ville Sovjetunionens deltagelse i behandlingen af den almindelige økonomiske situation være af største betydning«.

Litvinof vedgik langsomt i de mange samtaler med Schou, at Munch ikke var så aktiv antisovjetisk som Mowinckel, og Schou søgte at overbevise ham om, at den danske udenrigspolitik var uafhængig og ikke var under fransk indflydelse. Schou, der i 1931 havde været gesandt i 7 år i Moskva appellerede til Litvinof personlig om at forstå, at Munch ville den bedste vej »til at drage Sovjetunionen ind i det paneuropæiske arbejde i videst mulige omfang og under de mest egnede former. Dette havde Dr. Munch tilstrækkelig tydeligt udtalt, og jeg kendte udenrigsministeren som en mand, der sagde, hvad han tænkte og stod ved sin mening uden at lade sig rokke fra den af nogen modstand«. Schou måtte, ligesom den franske gesandt i Moskva, høre fra sine tyske og italienske kolleger i Moskva, Herbert von Dirksen og Bernardo Attolico, om den sovjetiske skuffelse over den dansk-norske adfærd. Sagen kom også i Izvestija. Sovjet slog i samtalerne med de danske repræsentanter også på det fælles dansk-sovjetisk syn i afrustningsspørgsmålet. Litvinof lod til at være personligt bitter og krænket, fordi han netop havde foreslået Munch som formand for den forestående afrustningskonference i Genève.⁷⁵

⁷⁵ Talrige rapporter fra de danske gesandter i Moskva, 24. og 30.1.1931, P.Schou til P.Munch, UM 5E34a, citatet i teksten fra det sidste brev. Samt 12.2. (fra Schou), og 8.4.1931 (fra Engell) til Munch, UM 5E34a. – 26.1.1931, P.Munch til P.Schou, UM 5E34a, citat i teksten herfra.

Munchs beretning om mødet i Den Europæiske Studiekommision i Genève, om Mowinckels adfærd, 29.1.1931, Udenrigspolitisk Nævns møde, P.Munch arkiv, kasse 53, og UM 3E92.

Sagen er strejft af Ole Karup Pedersen, s.245, men denne mener, dog ud fra et offentligt og senere materiale, mest efter 1934, at Munch vurderede Sovjet lavt som stormagt. Se også samme værk, s.247, 249, 252, 254.

Denne dansk-sovjetiske kontrovers, der også blev bredt omtalt i den danske presse, havde egentlig en helt anden vinkel. For Munch havde jo hele tiden både ønsket afrustning og Rusland inddraget på fornuftig vis i det kommende europæiske samarbejde. På begge punkter var Danmark ikke i modstrid med sovjetisk udenrigspolitik, men med franske synspunkter. De danske repræsentanter i Moskva henviste da også hele tiden til, at dansk politik blev ført uafhængigt af Frankrig.

Den franske ambassadør i Moskva, Jean Herbette, der havde været i Moskva i flere år, bemærkede sig Izvestijas angreb på både Briand og på Danmark og Norge. Han søgte på den ene side at berolige de sovjetiske myndigheder med, at ikke specielt Sovjet, men alle ikke-medlemsstater af Folkeforbundet ikke var inviteret, på den anden side vedgik han internt, at den egentlige grund til at holde Sovjet uden for de europæiske samarbejdsdrøftelser var angsten for, at Sovjet, hvis politik han nåede dyb mistillid til, ville bruge det forum til at fremme en revision af fredstraktaterne fra 1919, til at styrke kommunismen og til at skabe uro og revolutioner i Europa.⁷⁶ Det kan i denne sammenhæng ikke undre, at den franske gesandt i Norge fremsendte en meget rosende vurdering af den norske statsminister Mowinckels negative syn på værdien af at få Sovjet med i samarbejdet i Genève.⁷⁷

De næste møder i Den Europæiske Studiekommisions regi i marts 1931 i Paris og i maj 1931 i Genève fremmede ikke ideen om en Europæisk Union. Konflikterne mellem stormagterne gjorde arbejdet meget vanskeligt. Det overraskende forsøg fra Brüning-regeringens side på at danne en tysk-østrigsk toldunion, der kunne opfattes som en forløber for Anschluss, ødelagde det gode klima ved disse møder. Nu sås den forværrede internationale situation ikke alene afspejlet i den danske konservative presse, men også i Munchs vurderinger. Disse blev præget af en voksende pessimisme om udsigten til at få et europæisk samarbejde.⁷⁸

Briands først uformelle i september 1929 og senere i maj 1930 formelle forslag om et nærmere samarbejde mellem de klart europæiske med-

⁷⁶ Indberetninger 17.1., 19.1., 23.1., 24.1., 27., 2.2.1931, fra Moskva, Jean Herbette til udenrigsministeriet, Y Int., bind 642/93-94, 110-113, 165-67, 170-171, 174-78, og bind 643/1.

⁷⁷ 10.2.1931, Oslo.-Indberetning til Briand, Y Int., bind 643/27.

⁷⁸ 6.2.1931, Referat af møderne i januar 1931 i Genève, UM 5E34a.

Munchs udsagn til den stadig energiske C.F.Heerfordt, 10. 1. 1931, Heerfordt til Th.Stauning, P.Munch arkiv, kasse 3.

Munchs pessimisme ses også i møder i Udenrigspolitisk Nævn, 30.10.1930, 29.1.1931 og 12.6.1931, UM 3E92, og i interview i Berlingske Tidende, morgen, 27.3.1931. Se også hans Erindringer, 1924-1933, s.211-212.

lemmer af Folkeforbundet tvang Danmark til at forholde sig ikke alene til Briands forslag, men dermed også til den realpolitiske situation i Europa 1929-1931. Udenrigsminister P. Munch, diplomaterne, politikerne, især dem med sæde i Det Udenrigspolitiske Nævn, og pressen måtte tage stilling. Det var ikke let.

Det overordnede syn for P. Munch var tydeligt nok ikke at støde Frankrig fra sig, og den sjældent udsagte grund hertil var formentlig, at Frankrig, trods alt, var det bedste værn mod eventuel tysk revisionisme over for de nye grænser efter 1919, herunder også den dansk-tyske. På den anden side var P. Munch helt klart ikke enig med Frankrig om væsentlige emner. Han mente ikke, at en ubøjelig status quo politik var det klogeste overalt i forhold til Tyskland. Danske ledere pegede flere gange i 1920'erne på, at de østlige grænseforhold var noget andet end det dansk-tyske forhold. Munch foretrak nedrustning frem for en fransk sikkerhedspolitik baseret på militære alliancer og oprustning. Briand tog nok hensyn til de særlige engelske vilkår, men Frankrig kunne godt leve med et Paneuropa uden England, og franske udsagn kunne tyde på, at ideen havde en vis økonomisk brod vendt mod USA. Andre antydninger viste, at Frankrig ønskede at holde Sovjetunionen væk fra det europæiske samarbejde.

Danmark var et lille land, med store fordele ved frihandel og en stor udenrigshandel, og økonomisk meget afhængig af det engelske marked. Det var for Munch og Stauning helt afgørende, at England var med i en eventuel europæisk union. Danmark havde en voksende samhandel med Sovjetunionen, og Munch så klart den økonomiske betydning af at have et russisk marked. Tilmed kunne han med tilfredshed se på den sovjetiske iver vedrørende hans hjertesag nedrustningen. Munch så ingen dansk interesse i en politisk union og slet ikke i at styrke en fransk status quo politik. Derfor ville han den løsest mulige organisationsform, og han satsede primært på et økonomisk samarbejde. Da han kom i voksende tvivl om hele ideen kunne realiseres, ønskede han heller ikke at svække Folkeforbundet ved at oprette nye organer, hvis livskraft han ikke troede på.

Problemet med P. Munchs holdninger var, at den danske regering egentlig var mere enig med Briand-forslagets kritikere såsom revisionist-staten Tyskland, imperie-staten England og det bolsjevistiske regime i Moskva. Opgaven var derfor at pakke det negative svar ind i venlige og diplomatiske vendinger. Fra fransk side så man udmærket kernen i de danske forbehold, selv om gesandten Hermite fortsat roste Munchs indsats. Når der ikke kan iagttages noget fransk pres for et begejstret ja, kan det dels hænge sammen med de uklare motiver, der lå bag det

franske udspil, dels skyldes en fransk erkendelse af, at ikke Danmarks holdning, men selvfølgelig de ledende stormagters reaktion var afgørende for om ideen kunne udføres i praksis. Den forværrede internationale situation 1929-32 gav den ringest mulige baggrund herfor.